

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav světových dějin

Bakalářská práce

Vojtěch Šimeček

Křížové výpravy Jana Lucemburského do Pobaltí

Baltic Crusades of John of Bohemia

Poděkování:

Na tomto místě bych rád poděkoval vedoucí své bakalářské práce paní doc. PhDr. Daně Pickové, CSc. za její ochotu, vstřícnost, pomoc při výběru tématu práce a nedocenitelné rady při jejím zpracování.

Vojtěch Šimeček

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem bakalářskou vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 13. srpna 2020

Vojtěch Šimeček

Abstrakt:

Bakalářská práce *Křížové výpravy Jana Lucemburského do Pobaltí* se zabývá třemi kruciátami českého krále do Pobaltí, kterých se Jan zúčastnil v letech 1329, 1336 a 1345, a které směřovaly proti stále ještě pohanským Litevcům. Práce vychází především z poznatků soudobé i starší historiografie a komparace jejích hypotéz a závěrů s přihlédnutím k analýze pramenů. Jejím cílem je zařadit Janova tažení do kontextu procesu christianizace Pobaltí, ale rovněž odpovědět na otázky, do jaké míry projevil Jan snahu naplnit ideál zbožného panovníka, do jaké míry šlo o politické cíle a jak byly tyto výpravy úspěšné.

Klíčová slova:

Křížová výprava, christianizace, Jan Lucemburský, Pobaltí, Řád německých rytířů, Litva, Livonsko, Prusy, Žmud'.

Abstract:

Bachelor thesis *The Baltic Crusades of John of Bohemia* deals with three Baltic crusades attended by king John of Bohemia. Those crusades were led against pagan Lithuanians in winters of years 1329, 1336 and 1345. The Thesis proceeds from knowledge of modern and older historiography and comparison of its hypotheses and conclusions with reflection of analysis of sources. The aim of the thesis is to incorporate John's expeditions into the context of christianisation of the Baltics but also answer the questions if John of Bohemia tried to fulfil the ideal of devout ruler or if it was just a political decision and how successful were these crusades.

Key words:

Crusade, christianisation, John of Bohemia, the Baltics, the Teutonic Order, Lithuania, Livonia, Prussia, Samogitia.

Obsah

Úvod	6
I. Fenomén křížových výprav	12
II. Christianizace východního Pobaltí do 1. poloviny 13. století	18
III. Křížové výpravy Jana Lucemburského	27
Závěr	40
Seznam použitých pramenů a literatury	46

Úvod

Křížové výpravy vždy představovaly významný fenomén středověkých dějin, na jehož počátku stála výzva papeže Urbana II., pronesená na koncilu v Clermontu v roce 1095. Tehdy byly zahájeny čtyři století trvající boje, které sváděli křesťané proti nevěřícím. Křížové výpravy byly nejprve vyhlašovány proti muslimům ve Svaté zemi, ale s postupným formováním ideje svaté války a rozšiřováním představy o tom, koho považovat za nepřítele křesťanů, se posléze křížová tažení rozšířila i v evropském prostoru. V Evropě bylo možné bojovat nejen s muslimy, ale také s pohany, jejichž víra se stále ještě držela navzdory tomu, že většina kontinentu byla kolem roku 1000 již pokřesťanštěna.

Mezi nejrozsáhlejší území, ve kterých křesťanství přes usilovné snahy mnoha misionářů nezakořenilo, patřila východní část dolního Polabí a rozlehlé východní Pobaltí. Při vyhlášení druhé křížové výpravy v roce 1146 proto bylo rozhodnuto, že se křížácké vojsko vypraví rovněž proti pohanům. Kruciáty směřovaly nejprve proti Polabským a Pobaltským Slovanům, později se dále rozšířily proti pohanům na severovýchodě Evropy. Zde žily kmeny baltského a ugrofinského původu, z nichž nejvýznamnější byli Prusové, Livové, Estové a Litevci. Obyvatelstvo Pobaltí si dlouho uchovávalo starou víru a dosud nevytvořilo výraznější politickou organizaci. Výpravy na tato území, vedené pod heslem christianizace, tak mohly být pro účastníky lákavé také proto, že nabízely určitou vidinu potenciálního rozšíření svého území, majetku, politické moci, ale i slávy a prestiže.

Mezi těmi, kteří se rozhodli zúčastnit se křížových výprav do Pobaltí, byli také dva čeští panovníci se svými bojovníky. Český král Přemysl Otakar II. se vypravil v polovině 13. století dvakrát proti Prusům, Jan Lucemburský v první polovině 14. století celkem třikrát na Litvu. Na druhém a třetím tažení ho doprovázel jeho syn králevic Karel.

V době, kdy jsem uvažoval o výběru tématu mé bakalářské práce, jsem přemýšlel, zda se věnovat raději pruským jízdom Přemysla Otakara II., nebo tažením na Litvu krále Jana. Brzy jsem však zjistil, že o Přemyslových aktivitách již byly napsány dvě studentské práce, *Křížové výpravy Přemysla Otakara II. do Prus v kontextu dobového vnímání a moderní historiografie* Jiřího Knappa, která vznikla na Masarykově univerzitě v Brně,¹ a *Obraz Pruska v českých*

¹ KNAP, Jiří, *Křížové výpravy Přemysla Otakara II. do Prus v kontextu dobového vnímání a moderní historiografie*, Diplomová práce, Masarykova univerzita, Brno 2007.

středověkých pramenech, již obhájil Josef Kocourek na Jihočeské univerzitě v Českých Budějovicích.² To mě motivovalo k tomu, že jsem si jako téma své bakalářské práce vybral křížové výpravy na Litvu, kterých se účastnil král Jan Lucemburský. Během zpracovávání této práce byla vydána monografie významné české historičky Lenky Bobkové *Jan Lucemburský, Otec slavného syna*, ve které autorka poměrně obsírně pojednává o všech třech taženích a vychází přitom z rozboru písemných pramenů.³ Vzhledem k této skutečnosti a faktu, že je v české historiografii na Janovy litevské výpravy nahlíženo nejčastěji z perspektivy jeho politiky vůči Polskému království, rozhodl jsem se zaměřit svoji pozornost především na zařazení těchto výprav do kontextu křížáckého hnutí. Ani v tomto případě však nelze opomenout souvislost s Janovou polskou politikou. Král měl jako dědic posledních Přemyslovců v Polsku své zájmy a byl neochvějným spojencem Řádu německých rytířů, s nímž ho pojilo nepřátelství vůči sjednotiteli polských zemí Vladislavu I. Lokýtkovi a jeho následníku Kazimírovi III. Je proto otázkou, do jaké míry to vše ovlivnilo jeho rozhodnutí přijmout kříž a vytáhnout proti litevským pohanům. Z toho vyplývají další domněnky, které je třeba ověřit. Sledoval Jan, který byl všeobecně uznáván jako velmi schopný diplomat a válečník, během tažení na Litvu pouze své politické cíle, nebo projevil alespoň zčásti snahu naplnit ideál zbožného panovníka? Lze hodnotit kruciáty, kterých se lucemburští vládcí zúčastnili, jako úspěšné? To jsou otázky, na které se snažím najít ve své práci odpověď. Kromě toho jsem v práci nastínil průběh tří litevských kruciátů Jana Lucemburského a pokusil se je zařadit do širšího historického kontextu, a to jak z hlediska směřování zahraniční politiky českého krále, tak především křížových výprav, které probíhaly v daném regionu.

Moje práce vychází především z poznatků soudobé i starší historiografie a komparace jejích hypotéz a závěrů s přihlédnutím k analýze pramenů. Tvoří ji tři hlavní kapitoly. První z nich s názvem *Fenomén křížových výprav* se zabývá proměnami středověkého chápání válečných konfliktů, formováním představy spravedlivé a posléze svaté války a zrozením fenoménu křížových výprav. Kapitulu uzavírá shrnutí jednotlivých typů kruciátů z hlediska toho, proti komu byly namířeny a do kterých regionů směřovaly.

Druhá kapitola *Christianizace východního Pobaltí do 1. poloviny 13. století* se věnuje dlouhodobému úsilí o pokřtění obyvatelstva v Prusích a Livonsku, a to od jeho počátků, které

² KOCUREK, Josef, *Obraz Pruska v českých středověkých pramenech*, Bakalářská práce, Jihočeská univerzita, České Budějovice 2011.

³ BOBKOVÁ, Lenka, *Jan Lucemburský. Otec slavného syna*, Praha 2018.

představovaly misie duchovních, jako byl Slavníkovec Vojtěch nebo Bruno z Querfurtu, přes vojenské akce ve znamení kříže až k založení biskupství a působení rytířských řádů.

Ve třetí kapitole *Křížové výpravy Jana Lucemburského*, která představuje jádro celé práce, se zabývám konkrétním průběhem křížových výprav na Litvu, jichž se v letech 1329, 1337 a 1345 český král zúčastnil, a snažím se je vylíčit na pozadí situace, v jaké se litevský stát nacházel v první polovině 14. století.

V *Závěru* práce jsem pokusil zodpovědět výše nastolené otázky a srovnat Janovy výpravy s taženími Přemysla Otakara II. do Prus a s účastí českého knížete Vladislava II. na druhé křížové výpravě.

Pramenný materiál, který jsem ve své bakalářské práci využil, představují tři dobové kroniky, jedna kronika pozdějšího data, sestavená z fragmentů kroniky dobové, vlastní životopis Karla IV. a báseň *Le Confort d'ami* Guillaumea de Machaut.

Chronicon aulae regiae Petra Žitavského, latinsky psaná kronika českého původu, zaznamenává první dvě litevské výpravy krále Jana. Krátce po tom druhém, roku 1339, kronikář zemřel, proto zde zprávy o třetím tažení již nenajdeme. Přestože byl Petr Žitavský králem za svou práci placen, je jeho dílo velmi objektivní a patří mezi nejlepší kroniky českého středověku.⁴

Také *Chronicon terrae Prussiae* Petra z Dusburgu byla vytvořena za života Jana Lucemburského. Přestože Petr z Dusburgu zemřel nejspíše ještě před rokem 1329, Petrovi pokračovatelé dílo ukončili událostmi z 18. listopadu roku 1330, kdy zemřel řádový velmistr Werner von Orseln. Máme v ní proto zachycenou účast Jana na první výpravě, složení jeho doprovodu a popis obléhání hradu *Medewage*.⁵

Poslední kronika napsána ještě za Janova života byla německy psaná veršovaná kronika Wiganda z Marburgu, známá jako *Preussische Reimchronik*. Dochovaly se z ní však jen drobné fragmenty v dílech pozdějších autorů. Jedním z nich bylo latinsky psané zpracování toruňského kaplana Konrada Gesselena, které se zachovalo pod názvem *Chronica nova Prutenica*. Ta byla zpracována pruským historikem Theodorem Hirschem a vydána

⁴ ZBRASLAVSKÁ KRONIKA, FIALA, Zdeněk – HEŘMANSKÝ, František – MERTÍK, Rudolf (eds.), Praha 1976.

⁵ PETRI DE DUSBURG, *Chronicon terrae Prussiae*, in: *Scriptores rerum Prussicarum. Die Geschichtsquellen der Preussischen Vorzeit bis zum Untergange des Ordensherrschaft I.*, TÖPEN, Max (ed.), Leipzig 1861, s. 3–269.

v edici *Scriptores rerum Prussicarum*. Zmiňuje všechny tři Janovy výpravy včetně obléhání hradu Medevageln a Janova rytířského skutku, které se odehrály během prvního tažení.

Fragmentsy dobové kroniky Wieganda z Merseburgu sesbíral a doplnil o řadu informací z jiných děl německý historik, působící na univerzitě v Königsbergu, Caspar Schütz v díle *Historia rerum Prussicarum*. Dílo bylo vydáno nejprve latinsky roku 1592 a zanedlouho se dočkalo německojazyčného překladu. V tomto díle nalezneme zprávy o všech třech křížových výpravách, kterých se král Jan účastnil.⁶

Důležitým pramenem pro tuto práci je báseň králova sekretáře Guillaumea de Machauta *Le confort d'ami*. Autor v ní velmi sugestivně líčí královo rytířské počínání během tažení na Litvu roku 1329. Machaut se této výpravy osobně zúčastnil, a přestože toto dílo napsal až několik let po návratu, je z hlediska informací a jejich věrohodnosti nesmírně cenným pramenem. Dílo ze staré francouzštiny přeložil Václav Černý a vydal v edici *Staročeská milostná lyrika*.⁷ Po obsahové stránce báseň analyzovala ve své diplomové práci Klára Rudolfová.⁸

Janův syn Karel, pozdější císař Svaté říše římské Karel IV., sepsal svůj vlastní životopis, ve kterém vylíčil - třebaže poněkud spoře - události třetího tažení. O druhém tažení, přestože se ho zúčastnil, se nezmínil. Karel psal životopis až ke konci svého života, a je proto možné, že si události nepamatoval úplně detailně. Přesto mají jeho zmínky o litevském tažení svoji důležitost.⁹

V české historiografii se kruciátami Jana Lucemburského na Litvu zabývalo již několik historiků, ale v rámci obšírněji vymezeného tématu. Jako jedno z nejstarších zpracování lze uvést *Dějiny národu českého v Čechách a na Moravě* Františka Palackého, který se zmiňuje o všech třech výpravách.¹⁰ Následuje mimořádně hodnotné dílo Jaroslava Golla *Čechy a Prusky ve středověku*, které bylo vydáno ještě koncem 19. století. Goll na Janovy výpravy nahlíží z pohledu dění v Pobaltí a všechny tři líčí velmi detailně. Důsledně

⁶ SCHÜTZ, Caspar, *Historia rerum Prussicarum. Wahrhaftige Und eigentliche Beschreibungen der Lande Preussen*, Leipzig 1599.

⁷ ČERNÝ, Václav, *Staročeská milostná lyrika*, Praha 1999, s. 191–195.

⁸ RUDOLFOVÁ, Klára, *Královův básník a básníkův král. Český král Jan Lucemburský v literárním díle svého sekretáře Guillaumea de Machauta*, Diplomová práce, Univerzita Karlova, Praha 2006.

⁹ VITA CAROLI. *VLASTNÍ ŽIVOTOPIS*, Praha 2015.

¹⁰ PALACKÝ, František, *Dějiny národu českého v Čechách a na Moravě*, II. 2. *Od roku 1333 do 1403*, Praha 1876.

se také věnuje Janově politice ve vztahu k Polsku a Řádu německých rytířů. Bohužel neodkazuje příliš často na prameny.¹¹

Dalším důležitým zdrojem informací jsou tři monografie, které vznikly v různých časových obdobích. Významný prvorepublikový historik Josef Šusta napsal pro Laichterovu řadu Českých dějin práci *Král cizinec*, ve které popisuje Janovu první křížovou výpravu z roku 1329, ale další dvě tažení vůbec nezmiňuje, protože dílo končí rokem 1333. Velmi detailně líčí vztah mezi králem Janem a jeho polským protivníkem Vladislavem Lokýtkem a křížovou výpravu řadí do tohoto kontextu.¹² Další dvě výpravy zpracovává autor až v následujícím díle *Karel IV., otec a syn 1333–1346*.¹³

Biografický charakter má také práce dalšího významného historika Jiřího Spěváčka, vydaná v devadesátých letech, *Jan Lucemburský a jeho doba*, která je rozšířenou inovovanou verzí původní Spěváčkovy monografie *Král diplomat*. Autor se v ní zabývá všemi třemi křížovými výpravami, ale svůj výklad koncipuje téměř výhradně na základě českých pramenů.¹⁴ O nejnovější práci Lenky Bobkové, věnované osobnosti a panování Jana Lucemburského, jsem se zmínil již výše. Na tomto místě je třeba dodat, že se autorka věnuje všem třem křížovým výpravám poměrně detailně a pracuje s prameny nejen české, ale také zahraniční provenience.

Velmi cenným dílem je pro tuto práci dvoudílná monografie německého historika Wenera Paraviciniho *Preussenreisen des europäischen Adels*, ve které analyzuje všechny křížové výpravy do Pobaltí mezi lety 1305–1409. Je to dílo mimořádného významu, které se věnuje celkové problematice pruských jízd.¹⁵ Dále jsem čerpal také z práce německého historika Franze Meltzera *Die Ostraumpolitik König Johans von Böhmen*, která obsahuje velmi detailní popis všech tří křížových tažení krále Jana a opírá se o značné množství pramenů.¹⁶ Třetí křížové výpravě Jana Lucemburského věnoval pozornost německý historik Klaus Conrad v disertaci s názvem *Der dritte Litauerzug König Johans von Böhmen und der Rücktritt Hofmeisters Ludolf König*. Také on věnoval velkou péči analýze pramenů. V tomto

¹¹ GOLL, Jaroslav, *Čechy a Prusy ve středověku*, Praha 1897.

¹² ŠUSTA, Josef, KROFTA, Kamil (ed.), *České dějiny. Král cizinec*, Praha 1939.

¹³ ŠUSTA, Josef, KROFTA, Kamil (ed.), *České Dějiny. Karel IV., otec a syn 1333–1346*, Praha 1946.

¹⁴ SPĚVÁČEK, Jiří, *Jan Lucemburský a jeho doba 1296–1346*, Praha 1994.

¹⁵ PARAVICINI, Werner, *Die Preussenreisen des Europäischen Adels*, 2 Teile, Sigmaringen 1989–1995.

¹⁶ MELTZER, Franz, *Die Ostraumpolitik König Johans von Böhmen. Ein Beitrag zur Ostraumfrage im 14. Jahrhundert*, Jena 1940.

díle se mimo jiné zabývá rezignací řádového velmistra Ludolfa Königa, který pro neúspěch tažení z úřadu odstoupil.¹⁷

Disertační práci o vztazích Jana Lucemburského a jeho syna Karla s Řádem německých rytířů s názvem *Die Beziehungen des Deutschen Ordens zu König Johann von Böhmen und Karl IV.* sepsal německý historik Martin Emmelmann. Věnuje se však pouze spojení krále Jana a řádu, nikoliv křížovým výpravám.¹⁸ Obecnými dějinami Řádu německých rytířů se zabývá Hartmut Boockmann v knize *Der Deutsche Orden*, která je poměrně detailní.¹⁹

Pro obecnou část této práce jsem čerpal poznatky především z rozsáhlého díla britského historika Christophera Tyermana *Svaté války*, ve kterém se autor detailně věnuje křížovým výpravám na Litvu, do Livonska a do Prus. Tažením Jana Lucemburského však nevěnuje absolutně žádnou pozornost.²⁰ Podobně lze zhodnotit i monografii amerického historika Williama Urbana *The Baltic Crusade*, která se podrobně věnuje křížovým výpravám do Pobaltí, jejich organizaci, historickému vývoji Pobaltí, ale Jana Lucemburského rovněž vůbec nezmiňuje.²¹

¹⁷ CONRAD, Klaus, *Der dritte Litauerzug König Johanns von Böhmen und der Rücktritt des Hochmeister Ludolf König*, in: *Festschrift für Hermann Heimpel zum 70. Geburtstag*, Bd. 2, Göttingen 1972, s. 382–401.

¹⁸ EMMELMANN, Martin, *Die Beziehungen des deutschen Ordens zu König Johann von Böhmen und Karl IV.*, Disertační práce, Friedrichs-Universität, Halle-Wittenberg 1910.

¹⁹ BOOCKMANN, Hartmut, *Der Deutsche Orden. Zwölf Kapitel aus seiner Geschichte*, München 1994.

²⁰ TYERMAN, Christopher, *Svaté války. Dějiny křížových výprav*, Praha 2012.

²¹ URBAN, William, *The Baltic Crusade*, Chicago 1994.

I. Fenomén křížových výprav

Středověké křesťany vždy doprovázely nejrůznější konflikty, stejně tak jako křesťanství samotné. Neustálé války způsobily vznik ideje, kterou bychom nejlépe vystihli označením vedení ideologicky spravedlivé války. Křesťané vedli spravedlivou válku především na svou obranu, ale jako spravedlivou vnímali i svou expanzi. Spravedlnost byla taktéž jedna z nejdůležitějších vlastností ideálního středověkého panovníka, na jehož výboje se pak také přenášela.²² Dalším důležitým jevem na cestě ke svaté válce je gradace z konfliktu spravedlivého na konflikt bohulibý či posvátný.²³ Císař Karel Veliký přiřkl v 9. století náboženský obsah svému válečnému úsilí za hranicemi své říše, když bojoval ve jménu obrany a šíření křesťanství proti pohanským Sasům a muslimům na Pyrenejském poloostrově. Biskupové v jeho říši se měli modlit za úspěch jeho podniků a zaváděly se litanie a pusty. Posvěcení války se dále projevilo například tím, že franští králové nosívali do boje pláště svatého Martina, který jim měl umožnit snáze dosáhnout vítězství. Tímto zároveň své podniky legitimizovali a dodávali jim dojem spravedlivosti a posvátna.²⁴ Bůh byl dárcem vítězství a jeho nejlepšími obhájci byli zbožní panovníci jako právě Karel Veliký a v 10. století Ota I. Veliký, který roku 955 porazil maďarské nájezdníky v bitvě na Lechu.

Konec 10. století přinesl novou vlnu zbožnosti, kterou zapříčinila obava z konce světa. V představách středověkých křesťanů nadcházel čas příchodu tisíciletého Božího království a posledního soudu, blížila se „magická“ hranice milénia. Znění žalmu „*A půjdou do věčných muk, ale spravedliví do věčného života*“²⁵, dozajisté silně rezonovalo uvědomělejší částí křesťanské společnosti. Tyto obavy vedly ke zvýšení náboženské horlivosti. Věřící se proto častěji účastnili poutí a darovali svůj majetek pro zbožné účely. Jejich strach umocnilo i mnoho přírodních úkazů, vnímaných jako Boží znamení.²⁶ Očekávání příchodu milénia se snad nejmarkantněji projevilo v kázáních chiliastů neboli mileniálů, kteří předpovídali

²² Tato idea spravedlnosti legitimizovala války a zabíjení, jinak křesťany považované za nepřijatelné, zároveň posouvala pomyslný práh smířlivosti a v neposlední řadě umožňovala díky aspektu své spravedlnosti, potažmo „bohulibosti“ či „posvátnosti“ i snadnější verbování vojáků.

²³ V práci je operováno s pojmy svatá válka a spravedlivá válka. Svatou válku definuji jako konflikt, jehož účastníkům jsou odpuštěny hříchy a boj je roven pokání. Naproti tomu je označení spravedlivá válka označením subjektivním a vystihuje pouze smýšlení o dané válce. Bohulibý konflikt představuje jakýsi mezistupeň mezi spravedlivou válkou a nejvyšší formou spravedlivého a zbožného konfliktu, který označuji za svatou válku, kdy všemohoucí Bůh vedení války přímo vyžaduje.

²⁴ TYERMAN, s. 40–44.

²⁵ BIBLE. ČESKÝ EKUMENICKÝ PŘEKLAD, Matouš: 25, 46.

²⁶ DUBY, Georges, *Rok tisíc*, Praha 2007, s. 26.

příchod nebeského Jeruzaléma, završení dějin a druhé sestoupení Ježíše Krista na zem.²⁷ Ani po roce 1000 však nebyl všem apokalyptickým zvěstováním konec. Jak tvrdí francouzský medievista Georges Duby, bylo očekáváno druhé milénium, kdy mělo uplynout tisíc let od smrti Ježíše.²⁸ Milénium zapříčinilo zvýšení náboženské horlivosti, která sice časem jistě opadla, poskytuje nám však obraz velmi silného náboženského citění středověkých věřících.

V 11. století narůstal počet obyvatel a církev a panovníci stabilizovali svou moc. V této době pominulo nebezpečí nájezdů maďarských kočovníků, Saracénů a Vikingů, a Evropa tak dostala prostor k expanzi. Křesťanství se nyní mohlo šířit slovem i mečem a v křesťanské Evropě samotné měl zavládnout mír. Ve skutečnosti však toto zklidnění odhalilo velký problém neustálých konfliktů šlechticů, který se vyskytoval především v oblastech s absencí silné panovnické moci. Světský vládce jakožto záruka udržení míru selhával, a proto zasáhla církev.²⁹ Za účelem vynucení míru vznikla hnutí *pax dei* a *treuga dei*, která měla sloužit k ochraně bezbranných tím, že striktně zakazovala vést v určité dny boje pod hrozbou exkomunikace. Boží mír zajišťoval ochranu chudých a nejzranitelnějších křesťanů, svatostánků a kleriků. Stal se významnou oporou vzrůstající moci církve, avšak k úplnému vymizení konfliktů nedošlo. Rytířstvu totiž mír zabraňoval ve vedení spravedlivé války a neposkytoval mu jinou alternativu seberealizace.³⁰ Ostatně velmi zdařilou slovní hříčkou proto častuje světské rytíře středověký filosof, teolog a cisterciák Bernard z Clairvaux, když je nazývá *malitia* místo *militia*.³¹

Způsob, kterým mohla církev donutit válečníky zanechat řevnivosti, bylo nadchnout rytíře pro boj ve jménu pravé víry. Tohoto úkolu se měli zhostit právě bojovníci z řad laiků, označovaní jako *milites*. V té době však existovali i bojovníci, které bychom mohli považovat za bojovníky duchovní, tedy *milites Christi*, vojáci Kristovi. Od těch světských se odlišovali formou svého boje, neboť sváděli spirituální boj v hloubi svého srdce proti hříchu a konali pokání. Často jimi byli mniši, misionáři, poustevníci, asketové či mučedníci, kteří zasvětili svůj život službě Bohu. Papež Řehoř VII. vytvořil ideál rytíře svatého Petra, který se

²⁷ Le GOFF, Jaques, *Kultura středověké Evropy*, Praha 2005, s. 270–274.

²⁸ Milénium bylo opět umocněno přírodními úkazy, 29. června 1033 se na obloze objevilo zatmění slunce a v témže roce sužoval Burgundsko hladomor. DUBY, *Rok tisíc*, s. 29–30; 68–75.

²⁹ DUBY, Georges, *Věk katedrál. Umění a společnost 980–1420*, Praha 2002, s. 42–43.

³⁰ Le GOFF, Jaques, *Středověký člověk a jeho svět*, Praha 2003, s. 72; DUBY, *Rok tisíc*, s. 43; TYREMAN, s. 51.

³¹ „*Quis igitur finis fructusve saecularis huius, non dico, militiae, sed malitiae, si et occisor letaliter peccat, et occisus aeternaliter perit?*“ BERNARD Z CLAIRVAUX, WINKLER B., Gebhard, (ed.), *Sämtliche Werke lateinisch-deutsch*. 1. Bd., Innsbruck 1990, s. 274.

stejně jako archanděl Michael neměl zdráhat ve jménu Boha tasit zbraň.³² Jednalo se velmi zjednodušeně o ozbrojeného, ale zbožného muže, o jakési spojení laických vojáků a Kristových bojovníků, jejichž cílem bylo bojovat za křesťanství a jejich boj byl rovnocenný s pokáním. Tento vzor hodlal následovat i Řehoř VII., když roku 1074 prohlásil, že vojsko na pomoc východním křesťanům, kteří jej o ni žádali, povede on sám.³³ Verbování bojovníků papežem nebylo za Řehořova pontifikátu nic nového. Roku 1053 nabídl papež Lev IX. odpuštění všech hříchů rytířům, kteří bojovali proti Normanům v jižní Itálii. Normané se stali roku 1059 papežskými vazaly a bojovali za svého lenního pána, tedy pod papežskou korouhví v šedesátých letech na Sicílii a v Anglii. Svatá válka se tak v podstatě stala součástí papežského programu.³⁴ Řehoř VII. se také pokoušel vytvořit papežskou armádu a verboval pro své záměry vojáky, kterým sliboval odpuštění hříchů, a boj za papeže byl podle Řehořovy rétoriky shodný s Kristovým utrpením. Válek tak bylo propůjčeno nejen jakési ospravedlnění, ale i tato ideologie.³⁵ Na pozadí sílící moci papežství se odehrával vleklý boj papeže Řehoře a římského krále Jindřicha IV. známý jako boj o investituru. Papežství se snažilo v duchu hesla *libertas ecclesiae* vymanit ze světské moci, s čímž Jindřich pochopitelně nesouhlasil. Neshody v sedmdesátých letech přerostly ve válku, která vyvrcholila exkomunikací krále Jindřicha.³⁶

Řehořův nástupce a žák Urban II. pokračoval ve vedení konfliktu s císařem Jindřichem IV. a kvůli jeho řešení svolal koncil do Piacenzy. Na tento koncil dorazilo také poselstvo byzantského císaře Alexia I. Komnena. V době Urbanovy nepřítomnosti v Římě se však papežského stolce zmocnil císařem podporovaný vzdoropapež Kliment III. a zaneprázdněný Urban prosby Byzantinců nevyslyšel. Urban II. svolal koncil na konci roku 1095 do Clermontu. 27. listopadu se konal plánovaný Urbanův proslov před svolanými posluchači ze širokého okolí.³⁷ Papež ve své strhující a velmi emotivní řeči vyzýval křesťany, zejména pak šlechtice, že je potřeba vést spravedlivou válku proti nevěřícím, kteří znesvěcovali a božili

³² Le GOFF, *Středověký člověk a jeho svět*, s. 72–73.

³³ Poselstva byzantského císaře přicházela s žádostmi o vojenskou pomoc západních bratrů ve víře, neboť se císař obával dalšího pronikání seldžuckých Turků na území své říše po porážce, kterou byzantská vojska utrpěla u Mantzikertu roku 1071. Byzantský císař požadoval především vycvičené a vyzbrojené žoldnéře. TYERMAN, s. 56.

³⁴ TYERMAN, s. 53.

³⁵ TYERMAN, s. 54.

³⁶ DRŠKA, Václav – SUCHÁNEK, Drahomír, *Církevní dějiny. Antika a středověk*, Praha 2013, s. 236.

³⁷ HROCHOVÁ, Věra, *Křížové výpravy se světle soudobých kronik*, Praha 1982, s. 24; DUGGAN, Alfred, *Křížácké výpravy*, Praha 1973, s. 19; MAYER Eberherd, Hans, *Dějiny křížových výprav*, Praha 2013, s. 22; SCHATZ, Klaus, *Všeobecné koncily. Ohniska církevních dějin*, Brno 2014, s. 95.

svatyně křesťanů, mučili je a vraždili,³⁸ a „svou necudností poskvřňovali tuto zem [Palestinu, poznámka autora].“³⁹ Urban přislíbil řadu odpustků a každý, kdo odešel do svaté války bojovat, měl dojít spásy.

Ve velmi krátké době po Urbanově projevu v Clermontu se rozběhly přípravy na křížové tažení. Nejprve se iniciativy chopili lidoví kazatelé, například Petr Poustevník a Gautier Bezzemek. Desetitisíce poutníků se nadšeně shromažďovaly za účelem osvobození Jeruzaléma, kterému předcházela strastiplná cesta do neznámé země. Neochvějnost ve víře a nadšení z bohubilého podniku je v konání utvrzovalo⁴⁰ a na papežův příkaz si přiřivali na své oděvy Kristův kříž.⁴¹ Tito poutníci nakonec do Palestiny sice nedorazili, ale jejich cesta se stala řadou krveprolití předzvěstí éry kruciát. Masy nedostatečně vyzbrojených a vojensky nezkušených sedláků však nemohly muslimům čelit a byly rozprášeny. Skutečných úspěchů a dobytí Jeruzaléma dosáhla až první elitami organizovaná křížová výprava z roku 1096. Jeruzalém padl do rukou křížáků roku 1099. Křížové výpravy do Palestiny, přestože byly tím nejrozsáhlejším křížáckým počinem, nedosáhly trvalého úspěchu. Křížácká hrabství a království se na Blízkém východě dlouhodobě nedokázala udržet a nakonec do muslimských rukou padla i Konstantinopol roku 1453.

Idea vedení svaté války se šířila Evropou a začala být aplikována i na jiné tehdejší konflikty. Paralelně s událostmi na Blízkém východě probíhala *reconquista* Pyrenejského poloostrova, jejíž počátek spadá již do 8. století. Britský historik Christopher Tyerman chápe *reconquistu* jako snahu o kolonizaci a koncept svaté války považuje za myšlenku, kterou do konfliktu vneslo papežství. Věří, že místní obyvatelé vojenské akce vnímali jako kolonizační proces. Povýšení konfliktu na Boží záměr nebylo však úplně nahodilé, svatá válka totiž umožňovala mnohem snazší verbování vojáků.⁴² Přesvědčení, že se jednalo o spravedlivý a

³⁸ Jeruzalém byl sice v rukou Arabů již od roku 638, ti se však chovali vůči *dhimmi*, tedy křesťanům a židům – lidu Knihy, značně tolerantně. Situace se však změnila poté, co do Palestiny vpadli Seldžučtí Turci, kteří prosluli svou krutostí a pronásledováním křesťanů. Vztahy se urovnaly, jakmile na Seldžucích dobyli Jeruzalém roku 1098 smířlivější Fátimovci.

³⁹ HROCHOVÁ, Věra, *Křížové výpravy se světle soudobých kronik*, s. 26.

⁴⁰ V souvislosti s tímto projevem silného náboženského přesvědčení je nutné připomenout, že v 11. století značně narostl počet obyvatel Evropy, zároveň se šířily hladomory a Palestina měla stát východiskem z nuzných poměrů. „*Vykupitel lidstva ji [Palestinu] posvětil svým příchodem, uctil svým životem a zpečetil svou smrtí.*“ Jak údajně řekl Urban a následně zaznamenal *Robertus Monachus*. „*Tato země... může stěží uspokojit mnohé z vás. Neoplyvá bohatstvím, stěží poskytuje dosti potravy pro ty, kteří ji obdělávají. Proto se zabíjíte a pohlcujete jeden druhého. Zastavte tuto věčnou nenávisť, zanechte sporů, upustte od válek, zastavte je a utište všechny konflikty a spory. Začíná cesta ke Svatému hrobu. Zmocněte se země, která je hanebně obsazená, která však byla dána Bohem dětem Izraele a která, jak říká Písmo, oplývá mlékem a strdím.*“ HROCHOVÁ, Věra, *Křížové výpravy ve světle soudobých kronik*, s. 26.

⁴¹ HROCHOVÁ, Věra – HROCH, Miroslav, *Křížáci ve Svaté zemi*, Praha 1996, s. 7.

⁴² TYERMAN, s. 640–649.

bohulibý konflikt, existovalo již za císaře Karla Velikého. V 11. a 12. století papeži jevíli zájem o rozšíření křesťanství na Pyrenejský poloostrov a Řehoř VII. ani Urban II. nebyli výjimkami. Řehoř dokonce tvrdil, že toto území náleží svatému Petrovi.⁴³ Papež Paschalis II. roku 1099 nabídl všem, kteří se odebrali bojovat v *reconquistě*, stejné odpustky, jaké dostali i křižáci v Palestině.

Na Štědrý den roku 1144 padlo křižácké hrabství Edessa a křižáci tak ztratili velká území. Událost otřásla Evropou a papež Evžen III. se energicky pustil do organizování druhé křižové výpravy. Kruciáta se uskutečnila roku 1147. Křižáci však nesměřovali pouze do Palestiny, objevili se i na jihu Pyrenejského poloostrova a uskutečnila se taktéž první křižová výprava proti pohanům. Pohanství v christianizované Evropě bylo v období křižových výprav vnímáno jako anomálie a přímo vybízelo křesťanské panovníky, šlechtice a duchovní, aby se pokusili do oblastí dosud obývaných pohany šířit pravou víru a s ní i svůj vliv. Křižová výprava z roku 1147 byla vedena proti Slovanům mezi Labem a Vislou a označuje se proto jako venedská křižová výprava. Této kruciátě předcházela říšský sněm ve Frankfurtu v témže roce, kterého se účastnil Bernard z Clairvaux. Bernard z počátku ke křižovým tažením zaujímal negativní postoj, ale v této době hlásal kruciátu jak do Svaté země, tak proti pohanům s nejvyšším nasazením. Těm, kteří přijali kříž, nabídl stejné odpustky, jaké Urban II. nabízel křižákům, kteří táhli do Palestiny.⁴⁴

Nový směr výprav znamenal pro mnohé evropské rytíře, zejména ty z oblasti středního Německa, vidinu kořisti i dobrodružství, mnohdy sotva za hranicemi vlastního panství. Stejně tak smýšleli dánský král Knut V., saský vévoda Jindřich Lev a budoucí markrabě braniborský Albrecht Medvěd. K tažení se připojil budoucí velkopolský kníže Měšek III. Starý i několik českých šlechticů a olomoucký biskup Jindřich Zdík. Měškův bratr Boleslav IV. Kadeřavý toto tažení nepodpořil a podnikl vlastní tažení do Prus, které však nepřineslo žádný úspěch.⁴⁵ Hlavní proud výpravy také nebyl příliš úspěšný. Český historik Jaroslav Goll tvrdí, že výprava nebyla úspěšná především proto, že tažení bylo vedeno na území již z poloviny křesťanské. Když se například křižáci chystali obléhat Štětín, musel je místní biskup upozornit na to, že zde již dávno bylo přijato křesťanství.⁴⁶

⁴³ Tímto způsobem si nárokoval vlastnictví Livonska papež Inocenc III.

⁴⁴ HORMAS, Jakub, *Bernard z Clairvaux a jeho doba*, Bakalářská práce, Univerzita Karlova, Praha 2013, s. 71.

⁴⁵ Boleslav IV. Kadeřavý podnikl roku 1167 ještě jedno tažení do Prus, ze kterého sotva vyvázl životem.

⁴⁶ GOLL, s. 8; TYERMAN, s. 669.

Roku 1168 dánský král Valdemar I. dobyl Rujanu a v tomtéž roce halberstadtský biskup Burchard II. zpustošil pohanskou svatyni v Retře.⁴⁷ Od konce 12. století se pohanství drželo východně od Visly, nejpozději do konce 13. století byla dokončena christianizace slovanských etnik mezi Labem a Odrou a zároveň probíhala i jejich germanizace. Poslední oblastí, kde se pohanství stále praktikovalo, bylo východní Pobaltí mezi řekami Vislou a Západní Dvinou, kde žili Prusové, Litevci, Lotyšši a Kuronci.⁴⁸

Největší paradox, který křížové výpravy přinesly, představují tažení proti heretikům. Pravověrní křesťané obraceli zbraň proti těm křesťanům, kteří vykládali náboženské texty po svém a neslučitelně s dogmatickým výkladem. Heretická hnutí se nejvíce šířila v době gregoriánských reforem, avšak ideální živnou půdu skýtalo pro kacířství také prostředí blízkého se milénia.⁴⁹ Množství nejrůznějších herezí se objevilo v 11. a 12. století.⁵⁰ Nejvýznamnějším z heretických hnutí byli kataři, jinak též albigenští, kteří se vyskytovali nejvíce v Provinci, dále v Burgundsku, Flandrech a Porýní.⁵¹ Papežství odsoudilo katary na třetím lateránském koncilu roku 1179 a toto kacířství bylo také zapsáno do papežské buly *Ad abolendam*. Papež Inocenc III. k nim vyslal na počátku 13. století inkvizitory, aby obrátili kacíře zpět na pravou víru. O totéž se pokoušel i samotný Dominik Guzmán, zakladatel řádu dominikánů, který se snažil pomocí disputací po několik let albigenské od bludu odvrátit, avšak bez větších úspěchů, stejně jako Petr z Castelnau či Diego z Aceba.⁵² Když roku 1208 došlo k vraždě papežského legáta a inkvizitora Petra z Castelnau, vyhlásil Inocenc III. kruciátu, která proběhla mezi léty 1209–1229, a účastníkům opět přislíbil odpuštění hříchů. Křížovou výpravu Inocenc obhajoval tím, že byla spojením svaté a spravedlivé války. Krveprolití nemělo přinést jen o odvetu za zabití Petra z Castelnau, ale také mělo ztrestat katarskou zradu Krista. Kruciáta postihla všechny přívržence katarství bez rozdílu a tresty se nevyhýbaly ani těm, kteří herezi jen tolerovali, proto se elity velmi záhy od kacířů odvrátily.⁵³

⁴⁷ Burchard tak zřejmě vykonal akt pomsty, neboť dva roky předtím zde byl brutálně zabit biskup Jan z Marienburgu a jeho hlavu pohané obětovali Radegastovi (Svarožicovi). ADAM BRÉMSKÝ, *Činy biskupů hamburského kostela*, Praha 2009, s. 167–168. BERANOVÁ, Magdalena, *Slované*, Praha 2015, s. 228–231.

⁴⁸ TYERMAN, s. 665.

⁴⁹ DUBY, *Rok tisíc*, s. 77.

⁵⁰ Jedním z těchto hnutí byli valdenští, též známí jako chudí z Lyonu. Jejich duchovní vůdce kupec Petr Valdes následoval Kristovu chudobu a rozdal své majetky, avšak jeho stoupenci přerostli ve své horlivosti v herezi a jako heretici byli nejprve exkomunikováni a následně zapsáni papežem Luciem III. v bule *Ad abolendam* z roku 1084. Poté, co bylo katarství zlikvidováno, obrátili se k pravé víře dobrovolně. DRŠKA – SUCHÁNEK, s. 305.

⁵¹ OBERSTE, Jörg, „Křížová výprava“ proti albigenským. *Kacířství a mocenská politika ve středověku*, Praha 2014, s. 35.

⁵² OBERSTE, s. 36.

⁵³ BERNON, Anne, *Kataři. Život a smrt jedné křesťanské církve*, Brno 2000, s. 131–134.

II. Christianizace východního Pobaltí do 1. poloviny 13. století

Ve 12. století přijaly křesťanství slovanské kmeny mezi Labem a Vislou a křesťané se tak mohli zhostit pokřtění pohanských kmenů v Pobaltí. Pokusy o christianizaci kmenů, které se nacházely mezi řekami Vislou a Daugavou⁵⁴ spadají již do konce 10. století. Tuto oblast, která se rozléhala dále severně k Rižskému zálivu, obývaly kmeny Prusů, Litevců, Latgalců a Kuronců. Od Rižského zálivu severně k Finskému zálivu se rozkládalo území, kde sídlily ugrofinské kmeny Estů a Finů.⁵⁵ Do Pobaltí, zejména do Prus, se vypravila řada misionářů, aby se zhostila úkolu šířit křesťanskou víru, a proto musíme začít právě zde – prvními kontakty a konfrontacemi pohanství s křesťanstvím, neboť na těchto vztazích lze dobře demonstrovat, proč nakonec křesťanům nezbylo jiné řešení, než přistoupit k vedení svaté války i v Pobaltí.

Roku 997 se do Prus vypravil druhý pražský biskup Vojtěch. Původně Vojtěch zamýšlel svou misii směřovat ke slovanským Luticům do Polabí, ale zřejmě jej odradila vypjatá situace po pohanské vzpouře z roku 983.⁵⁶ Přestože jej ke Slovanům za Labem táhlo i jeho slovanské cítění, jak tvrdí český historik a kněz Jaroslav Kadlec, cesta se mu po tomto konfliktu uzavřela.⁵⁷ Další roli ve změně cíle misie pravděpodobně sehrály i zájmy polského panovníka Boleslava Chrabrého, který si hodlal podmanit spíše Prusy než Lutice a křesťanství mu v tomto záměru mělo poskytnout náležitou oporu.⁵⁸ Boleslav Chrabrý spolupracoval s císařem Otou III. na christianizaci a Vojtěchovi, který byl císařovým přítelem, tak byla vybrána misijní cesta do Prus. Biskup Vojtěch podnikl misii se dvěma průvodci, svým nevlastním bratrem Radimem a Benediktem. Vojtěch byl v Prusích roku 997 zabit, když vstoupil do posvátného háje, ale Radim a Benedikt se z misie vrátili ve zdraví. Mučedník Vojtěch byl dva roky po své smrti kanonizován a je dodnes vnímán jako „první apoštol Prusů“.⁵⁹ Jeho ostatky nechal kníže Boleslav přenést do Hnězdna roku 1000 a nad jeho

⁵⁴ Rusky Západní Dvina.

⁵⁵ TYERMAN, s. 665.

⁵⁶ Roku 983 propuklo velké povstání pohanských Slovanů, které bylo odpovědí na silící expanzi ze strany Sasů a šíření vlivu křesťanských kněží. Lutici a Obodrité využili ke vzpouře situace, kdy byl císař Ota II. poražen Araby na Sicílii. Povstání vyvrcholilo zpusťšením Hamburku a Magdeburku a v závěru neúspěšným útokem Slovanů na území Saska. TŘEŠTÍK, Dušan – ŽEMLIČKA, Josef, (eds.), *Svatý Vojtěch Čechové a Evropa*, Praha 1997, s. 109–119.

⁵⁷ KADLEC, Jaroslav, (ed.), *Bohemia sancta. Životopisy českých světců a přátel Božích*, Praha 1989, s. 99–100.

⁵⁸ DVORNÍK, František, *Svatý Vojtěch*, Praha 1967, s. 78–79.

⁵⁹ ZAHNAŠ, Petr, *Jak a kde zahynul svatý Vojtěch*, Opava 2007.

hrobem bylo založeno arcibiskupství. Prvním hnězdenským arcibiskupem se stal právě Vojtěchův nevlastní bratr Radim, později též svatořečený.⁶⁰

Další misii do Prus podnikla v roce 1001 dvojice italských misionářů v doprovodu tří Poláků, dnes známá jako pět svatých bratří. Byli jimi kamaldulští bratři Benedikt a Jan, ke kterým se připojili Matouš, Izák a Kristin. Na přání knížete Boleslava Chrabrého a císaře Oty III. se měli stát pokračovateli díla sv. Vojtěcha, za jehož duchovní syny byli po celý středověk považováni.⁶¹ Kníže Boleslav jim nechal vystavět klášter v Międzyrzeczi poblíž Poznaně, kde se měli bratři naučit jazyk pohanů. Bratry však roku 1003 přepadli místní lapkové a všechny je pobili.⁶² Ostatky mučedníků nechal král Boleslav taktéž přenést do Hnězdna někdy po roce 1006.⁶³ Bratři se stali prvními polskými svěťci, ale nedosáhli nikdy takové úcty, jaká náležela a náleží svatému Vojtěchovi. Jejich kult se rozšířil do Čech a na Moravu krátce poté, co kníže Břetislav I. táhnul do Polska roku 1039.⁶⁴

Do Pobaltí se na počátku 11. století vypravil misionář a od roku 1004 magdeburský biskup Bruno z Querfurtu. Bruno se osobně setkal s Vojtěchem rok před jeho mučednickou smrtí a sepsal nejen jeho životopis *Vita Sancti Adalberti*, ale také legendu o pěti svatých bratřích. Na přání císaře Oty III. měl Bruno šířit pravou víru mezi Slovy, kteří obývali oblast mezi Labem a Odrou. Z toho záměru však sešlo a Bruno působil při christianizaci Maďarů a dále podnikl misii do Banátu. Zde však nebyl úspěšný, neboť narazil na nečekaně silný odpor Byzance, a proto se odebral do Kyjeva. Se souhlasem knížete Vladimíra I. svatého pak Bruno poměrně úspěšně šířil křesťanství mezi Pečeněhy.⁶⁵ Odtud poté odešel do Polska, aby se vydal po vzoru svatého Vojtěcha do Prus, a pak dále pokračoval na Litvu. Stejně jako Vojtěch nebyl Bruno v Prusích úspěšný. Zemřel spolu se svými osmnácti druhy v Braunsbergu východně od Gdaňsku mučednickou smrtí stětím roku 1009. Bruno z Querfurtu je dodnes vnímán jako „druhý apoštol Prusů“.⁶⁶

Dalším misionářem v Prusích se měl stát olomoucký biskup Jindřich Zdík, který roku 1141 podnikl cestu do Prus společně s kanovníkem Jindřichem z Prahy. Jestli však do Prus

⁶⁰ KADLEC, s. 114.

⁶¹ KADLEC, s. 121.

⁶² Kosmas přepadení poustevny řadí do roku 1004.

⁶³ BYRSKA, Irena, *Żywot i męka Pięciu Braci Męczenników pierwszej diecezji polskiej w Poznaniu*, in: *Nasza Przeszość. Studia z dziejów Kościoła i kultury katolickiej w Polsce*, r. 30, 1969, s. 231–239.

⁶⁴ Ostatky pěti svatých bratří, svatého Vojtěcha a svatého Radima nechal Břetislav I. z Hnězdna přenést do Prahy a tím jednak jejich kultu vzájemně propojil a jednak rozšířil ve vlastní zemi. KADLEC, s. 123.

⁶⁵ KACHLÍK, Jiří, *Příchod a pokřesťanstění Maďarů, svatý Vojtěch a slovanská slova v maďarském jazyku*, in: *Moravský historický sborník: Ročenka moravského národního kongresu*, č. 2006–2010, Brno 2010, s. 260.

⁶⁶ SCHAUBER, Vera, *Rok se svatými*, Praha 1997, s. 95.

skutečně dorazili, nám není z pramenů známo. V pozdějších letech se Jindřich mezi pohany prokazatelně objevil, když se roku 1147 účastnil první kruciáty proti pohanským Slovanům žijícím mezi Labem a Odrou.⁶⁷

Zájem o Pobaltí však nejevili pouze misionáři a ze Svaté říše římské a Polska, misijní činnost vycházela rovněž ze Skandinávie a také z Kyjevské Rusi. Dánský arcibiskup Eskil z Lundu pověřil cisterciáckého mnicha Fulca kolem roku 1167 misii k Estům. Fulcovu misii měl na výzvu papeže Alexandra III. podpořit každý severský vládce, přesto však dopadla neúspěšně. Kronikář Adam Brémský uvádí, že Kuronci přišli do kontaktu s křesťanstvím o sto let dříve, „*mají [tam] jediný kostel, postavený úsilím nějakého obchodníka, kterého dánský král [Sven Estridson, poznámka autora] k tomu přiměl mnohými dary.*“⁶⁸

Koncem 11. století začala o Pobaltí jevit zájem také Kyjevská Rus. Obchod Rusů s Byzantskou říší byl značně ztížen kočovnými a konkurencí Benátčanů, a proto se Rusové přeorientovali „západním“ směrem do prostoru Pobaltí. Rusové se zde soustředili na obchodování a christianizační snahy nebyly příliš časté.⁶⁹ Pokud se nějakí ruští misionáři v 11. a 12. století objevili, jednalo se o věrozvěsty zejména z Polockého knížectví, kteří směřovali k Livům a Litevcům usazeným jižně od řeky Daugavy, a o pskovské misionáře, kteří mířili ke kmeni Latgalců.⁷⁰

Nový impulz vedoucí k rozšíření procesu christianizace baltických kmenů přišel s německými obchodníky.⁷¹ Němci mířili do Pobaltí obchodovat se Seveřany a Rusy a velmi často s nimi přicházeli i křesťanští misionáři. V osmdesátých letech 12. století definitivně převážil vliv katolických misí mezi Livy.⁷² Kronikář Jindřich Livonský⁷³ uvádí, že se s kupci

⁶⁷ GOLL, s. 6.

⁶⁸ ADAM BRÉMSKÝ, *Činy biskupů hamburského kostel. Velká kronika evropského Severu*, Praha 2009 s. 199. Lotyšský politik a historik Alfreds Bilmanis řadí tuto událost do roku 1048; BILMANIS, Alfreds, *The Church in Latvia*, New York 1945, s. 5.

⁶⁹ URBAN, William, *The Baltic Crusade*, Chicago 1994, s. 34.

⁷⁰ Ruští pravoslavní misionáři měli na pohanském území dokonce stavět kostelíky. ŠVEC, Luboš – MACURA, Vladimír – ŠTOL, Pavel, *Dějiny pobaltských zemí*, Praha 1996, s. 23. Paradoxem však zůstává, že tematiku křtění pohanů v Pobaltí zpracovává pozdější ruská legenda o apoštolovi Ondřejovi, který měl šířit křesťanství mezi Livy a Litevci. Blíže o tom pojednává: TRÖSTEROVÁ, Zdeňka, *Apoštol Ondřej a Rusko*, in: *Opera Slavica*, r. 4, č. 3, Hradec Králové 1994, s. 22–26.

⁷¹ Geografickým středobodem celého baltického obchodu byl ostrov Gotland a město Visby. Právě proto se němečtí obchodníci ve 13. století domluvili na vzniku ochranné ligy „*obchodníků Německé říše, navštěvující Gotland*“. Toto společenství sdružovalo na 30 přístavů a ovládáno bylo ze 4 center – Lübecku, Soestu, Dortmundu a Visby, které měly přímou ochranu saského vévody Jindřicha Lva a měly nadřazené postavení všem členům ligy. Později s příchodem Řádu německých rytířů došlo k „ekonomické blokádě“ Prusů, kterým pod hrozbou exkomunikace nesmělo být prodáváno železo a sůl. ZIMÁK, Alexandr, *Hanza. Obrazy z dějin severského námořního obchodu*, Praha 2002, s. 49.

⁷² BILMANIS, s. 5.

ze severního Německa objevil augustiniánský mnich Meinhard z kláštera v Segebergu v Holštýnsku, který začal s povolením knížete Vladimíra z Polocku mezi Livy kázat a stavět jim kostely.⁷⁴ Roku 1186 byl Meinhard vysvěcen uexküllským biskupem.⁷⁵ Pohané se však zanedlouho obrátili proti němu a Meinhard se stal jejich nepřitelem. Zemřel roku 1196 a dva roky po jeho smrti se zdráhavě ujal biskupského stolce cisterciák Berthold, který se ocitl ve velmi svízelné situaci. Ve snaze zachránit si holý život před spiknutím pohanů, měl Berthold tajně odcestovat do Saska a vrátit se s vojáky. V následující pro křižáky vítězné bitvě, vedené v rámci kruciáty z roku 1196, upadl Berthold do zajetí Livů a ti jej rozsápali.⁷⁶ Jak trefně poznamenal český historik Jaroslav Goll, s přibývajícimi neúspěchy se ukázalo, „že *símě evangelia se tam ujme teprve v půdě mečem zorané a krví zhojené*,“⁷⁷ což bychom měli chápat jako zásadní změnu ve způsobu šíření křesťanství, nezbylo nic jiného, než že misionáře musel vystřídat rytíř s mečem v ruce.

Za důležitý mezník se obecně považuje rok 1193, kdy papež Celestýn III. vyhlásil první křížovou výpravu do východního Pobaltí. První křížová výprava do této oblasti však spadá již do poloviny 12. století, byť je považována za pololegendární. Toto křížové tažení měl podniknout král Erik IX., který si tímto podnikem sliboval podmanění území jižního a jihozápadního Finska kolem dnešního města Turku.⁷⁸ Švédská křížová výprava proběhla pravděpodobně roku 1157. Později kanonizovaný Erik IX. podnikl kruciátu společně s biskupem Jindřichem z Uppsaly, který měl v jihozápadním Finsku zůstat jako první finský biskup a zřídit zde církevní diecézi. Jindřich byl však místním sedlákem zabit přibližně kolem roku 1185.⁷⁹ Švédské snahy o christianizaci Finska tím však neskončily, král Knut Eriksson, vládnoucí mezi léty 1169–1196, údajně bojoval s pohany každým rokem.⁸⁰ Nový impulz ke křížovým tažením přinesl až rok 1187, kdy papež Řehoř VIII. vyhlásil třetí křížovou výpravu

⁷³ V práci užívám u Jindřicha přízvisko Livonský, které odvozují z názvu jeho kroniky, protože zjevně neexistuje jednotný úzus jeho pojmenování. Latinsky je označován jako Henricus de Lettis, německy Heinrich von Lettland, anglicky Henry of Livonia a polsky Henryk Łotysz.

⁷⁴ „*Accepta itaque licencia prefatus sacerdos a rege Woldemaro de Ploceke, cui Lyvones adhuc pagani tributa solvebant, simul et ab eo muneribus receptis, audacter divinum opus aggreditur, Lyvonibus predicando et ecclesiam in villa Ykescola construendo.*“ *Henrici Chronicon Livoniae* je jediným pramenem, který toto povolení Meinhardovi Vladimírem z Polocku uvádí. *HENRICI CHRONICON LIVONIAE*, in: *Scriptores rerum Germanicarum*. In usum scholarum ex monumentis Germaniae, ANDRT, Wilhelm (ed.), Hannover 1874, s. 1.

⁷⁵ Meinhard se stal prvním livonským biskupem ve městě Üexküll, dněni Ikškile, a po smrti byl místními svatořečen. Byl pohřben v katedrále v Rize a jako prvního patrona Lotyšska jej 8. září 1993 připomněl papež Jan Pavel II. na své apoštolské cestě do Lotyšska a obnovil jeho uctívání.

⁷⁶ TURNBULL, Stephen, *Hrady Řádu německých rytířů. 2 Kamenné hrady v Lotyšsku a Estonsku 1185–1560*, Praha 2010, s. 4–5.

⁷⁷ GOLL, s. 6.

⁷⁸ STRAUCH, Dieter, *Mittelalterliches nordisches Recht bis ca. 1500. Eine Quellenkunde*, Berlin 2011, s. 607.

⁷⁹ Na základě faktu že k Estům Švédové vyslali misionáře Fulca až 10 let po této křížové výpravě, usuzuji, že jevíli spíše zájem o jih Finska, který osidlovali (*Nyland*).

⁸⁰ STRAUCH, s. 607.

do Palestiny v reakci na fatální porážku křesťanských rytířů Saladinem u Hattínu. Řehořovi nástupci Klement III., Celestýn III. a především Inocenc III. začali svatou válku opět silně podporovat a snažili se tuto ideu vnést i do Pobaltí.

Křížová výprava vyhlášená roku 1193 byla vedena proti Kurům a Estům a zúčastnili se jí jak bojovníci z říše, tak Dánové i Švédové. Nepřinesla však valný výsledek. Tři roky poté se uskutečnila další křižáta, tentokrát proti Livům. Křižáta z roku 1196 byla poměrně úspěšná, ale jak již bylo uvedeno výše, stála život uexküllského biskupa Bertholda. Na uprázdněný biskupský stolec roku 1199 usedl ambiciózní muž jménem Albert z Buxhoevedenu, synovec brémského arcibiskupa Hartwiga II. Albert dorazil s družinou křižáků ze Saska a zahájil období „trvalé křižáky“, což spočívalo v každoročních letních výpravách s naverbovanými vojáky z říše. Aby zlepšil výchozí pozici pro křižáky, založil Albert blíže k pobřeží roku 1201 v přirozeném přístavu nový hrad Rigu a předsunutou pevnost Dünamünde.⁸¹ Odtud zahájil šíření křesťanství a roku 1202 zřídil s pomocí cisterciáků Řád mečových bratří (Fratres militiae Christi).⁸² Roku 1204 udělil Albertovi papež Inocenc III. bulu, kterou jej oprávnil k prakticky neomezenému verbování křižáků.⁸³ Na začátku února roku 1207 byla oblast dobytá křižáky zasvěcena papežem Panně Marii a odtud pochází její označení Terra Mariana, které bylo paralelně užíváno s označením Livonsko, jehož název byl odvozen od kmene Livů.⁸⁴ Livonsko bylo roku 1207 přičleněno ke Svaté říši římské, ale již roku 1215 jej papež přičl přímo svatému stolci. Zasvěcení země Panně Marii mělo usnadnit verbování křižáků v Říši a zároveň zrovnoprávňovalo livonská křížová tažení s výpravami do Palestiny.⁸⁵

Rytíři Řádu mečových bratří si Livy brzy podmanili a začali od nich vybírat církevní desátek. Kmeny však do té doby byly povinovány odvádět tribut polockému knížeti Vladimírovi, a ten podnikl roku 1203 a pak ještě jednou roku 1206 odvetnou akci. Nebyl však úspěšný, neboť svými silami se nemohl s rytíři měřit. Záhy proto Polocké knížectví přišlo o

⁸¹ TURNBULL, s. 5–8.

⁸² Přestože byl Řád mečových bratří podřízen přímo osobě Alberta z Buxhoevedenu, byl poměrně autonomní. V jeho čele stál doživotně volený velmistr a jeho hlavní sídlo se nacházelo ve Wendenu. Vedle rytířů z urozených rodů řád tvořili také žoldnéři, mniši i řemeslníci. Vznik Řádu mečových bratří přinesl v situaci velký obrat, neboť rytíři byli velmi aktivní a záhy vpadli na území kmene Livů, kteří byli poplatní polockému knížeti, který Livy podpořil. Jakmile si rytíři podmanili Livy, vrhli se se stejnou vervou a odhodláním roku 1208 na Esty.

⁸³ TYERMAN, s. 679.

⁸⁴ Livonsko, německy Livland, v doslovném překladu znamená země Livů. Tímto způsobem byly dále vytvořeny názvy například Latgalsko, německy Lettland odvozením od kmene Latgalů, německy Letten, Zemgalsko, německy Semgallen podle totožného názvu kmene Zemgalů či označení pro dnešní Estonsko, německy Estland od kmene Estů. Toto pojmenování s výjimkou názvu Livonska se užívá dodnes.

⁸⁵ BILMANIS, s. 6–7.

plátce daní na dolním toku Daugavy a časem se vazaly řížského biskupství stala také knížata v Jersice, taktéž dříve na Polocku závislá.⁸⁶ Do roku 1209 si biskup Albert podmanil selská a latgalská knížectví Koknese, Jersiku, Sélpils a Tálavu a se zemgalským knížetem Viestursem uzavřel spojenectví, a ten se stal také jeho vazalem.⁸⁷ Na podzim roku 1208 zahájili rytíři útoky proti Estům, obývajícím severní pobřeží dnešního Estonska, jejichž podrobení si vyžádalo dvě dekády trvající konflikt. Estové se zdatně bránili a zároveň podnikali výpady, na bitevním poli však převážně dominovali křižáci.

Tažení mečových bratří ve spojení s Dány proti Estům v letech 1208–1218 vedlo opět ke vstupu Kyjevské Rusi do konfliktu, neboť se Rusové obávali narušení svých zájmů v Pobaltí. Křižákům se roku 1216 podařilo dobýt oblast Ugandi,⁸⁸ Rusové v reakci na to oblehli hradiště Otepää, ale byli odraženi a oddíly křižáků vydrancovaly v lednu roku 1217 Pskov. Křižáci tak museli čelit tlaku Rusů a Estů, kteří se spojili. Biskup Albert si pozval na pomoc dánského krále Valdemara II., který se v létě roku 1219 vylodil na jižním pobřeží finského zálivu a založil zde hrad Reval.⁸⁹ Albertovi a Dánům se podařilo zvítězit. Dánské obchodní ambice v Pobaltí biskup Albert těžce nesl, neboť mu dosud nikdo nekonkuroval a on sám byl na obchodu závislý. Nevraživost pak přerostla ve válku Němců, Dánů a Rusů.⁹⁰ O to horší pro Alberta byla skutečnost, že si Dánové začali činit nárok na svrchovanost i nad Rigou a hrozilo, že by mohl být zbaven biskupského stolce. Roku 1222 se spor mezi Dánskem a Livonskem urovnal a dobyté území bylo rozděleno, přičemž Dánové spravovali pobřeží Estonska a oblast kolem Revalu.

Roku 1220 se pokusili o výboj proti Estům i Švédové, které vedl jarl Karel, ale posádka, kterou na pobřeží zanechali, Estonci pobili. Švédský nezdar posílil odhodlání Estů k odvetě na Dánech a Němcích. Estové se pokusili o obléhání Revalu za použití obléhacích strojů, ale dobýt jej nedokázali. Roku 1222 vytáhl král Valdemar II. proti vzbouřencům, ale také bez úspěchu. Jeho nezdar navíc podnítil Estonce k urputnějšímu odporu a znovu se spojili s Rusy. Přestože vzpoura byla z počátku velmi úspěšná, podařilo se řádovým rytířům brzy zlomit její odpor. Roku 1224 dobyli křižáci ruský Jurjev a založili zde biskupství

⁸⁶ PICKOVÁ, Dana, *Alexandr Něvský. Hledání reality, I. Neporazitelný vojevůdce*, in: Historický obzor, r. 21, 2010, č. 7/8, s. 158.

⁸⁷ Kníže Viesturs z Jersiky je v kronice Jindřicha Livonského označován jako *rex Wissevalde de gericke*. *HENRICI CHRONICON LIVONIAE*, s. 63; *BILMANIS* s. 6.

⁸⁸ Kraj Ugandi zahrnoval území dnešního jihovýchodního Estonska.

⁸⁹ Dnešní Tallin.

⁹⁰ TYERMAN, s. 681; PICKOVÁ s. 158.

Dorpat.⁹¹ Oblast severního Estonska definitivně podlehl roku 1227 invazi řádových rytířů, kteří toto území zabrali, přestože formálně náleželo dánskému králi.⁹²

Roku 1229 zemřel uexküllský biskup Albert a značně nestabilní situace v Livonsku vyvrcholila sedm let nato roku 1236, kdy podnikli rytíři Řádu mečových bratří ve spojení s Pskovem tažení proti Litevcům. Jejich výboj ukončila bitva na řece Saule.⁹³ Pro rytíře to byla naprostá katastrofa, většina z nich padla a zemřel i řádový velmistr. Podmaněné kmeny se následně začaly vymaňovat z nadvlády křesťanů a navracet se k pohanským kultům. Zbylí mečovní rytíři se proto rozhodli pro sloučení s Řádem německých rytířů, který teprve nedávno přišel do Chelmińska christianizovat pohanské Prusy.⁹⁴

Ordo fratrum domus hospitalis Sanctae Mariae Teutonicorum Ierosolimitanorum vznikl v Palestině ještě před koncem 12. století, přesněji kolem roku 1190. Jak název napovídá, jednalo se zprvu o špitální řád, který měl pečovat o poutníky, ale roku 1199 byl papežem Inocencem III. přeměněn v řád rytířský.⁹⁵ V Palestině však měl nově vzniklý řád vlivem konkurence řádů starších, zejména templářů a johanitů, značně omezené pole působnosti.⁹⁶ V roce 1211 přišel řád na popud uherského krále Ondřeje II. do Sedmihradska, aby zajistil ochranu hranic před Kumány. Rytíři si však brzy začali nárokovat svrchovanost nad územím, které řád spravoval, a to vedlo ke konfliktu s králem, který je roku 1225 vyhostil.⁹⁷

Řád byl poté povolán roku 1226 knížetem Konrádem Mazovským na dolní Vislu. Pohanští Prusové ohrožovali neustále svými vpády křesťanské obyvatelstvo a Konrád od řádu očekával totéž, co dříve uherský král. Počátky působnosti řádu v Prusích spadají do období působnosti řádového velmistra Hermanna ze Salzy, kterému v roce 1226 císař Friedrich II. přiznal stav říšského knížete. Téhož roku daroval císař řádu Prusy a expanzi „zaštitil“ zlatou bulou z Rimini. Konrád Mazovský rytířům přiřkl 23. dubna roku 1228 Chelmińsko, které bylo po četných vpádech Prusů zpustlé.⁹⁸ Papež Řehoř IX. udělil roku 1234 již dobytým územím

⁹¹ Jurjev byl přejmenován na Dorpat, dnes Tartu. URBAN s. 143; GOLL, s. 13.

⁹² Území bylo vráceno Dánům Řádem německých rytířů až roku 1238 smlouvou ze Stenby.

⁹³ Dnes Šiauliai.

⁹⁴ URBAN, s. 184–187.

⁹⁵ William Urban řadí tuto událost do roku 1197. URBAN, s. 182.

⁹⁶ BOOCKMANN, s. 17–37.

⁹⁷ URBAN, s. 183.

⁹⁸ BOOCKMANN, s. 87.

v Prusích statut patrimonium svatého Petra, čímž se z Prus stalo papežské léno.⁹⁹ Ještě před příchodem německých rytířů zde však vznikl roku 1228 na popud knížete Konráda a misijního biskupa v Prusích Kristiána z Oliwy¹⁰⁰ nepočetný Řád dobřínských rytířů, který měl chránit území před nájezdy Prusů. Jeho roli Řád německých rytířů přebíral a dobřínské rytíři v něm našli nové uplatnění.¹⁰¹

Na přelomu dvacátých a třicátých let zahájil Řád německých rytířů své vojenské aktivity. Roku 1228 dobyli rytíři menší hrádek Vogelgesang, o tři roky později založili rytíři opěrný bod, který nesl název Thorn.¹⁰² Do roku 1233 již operovali rytíři v čele s Hermannem Balkem v Prusích. Válka proti pohanům však byla finančně velmi nákladná a řád se musel do značné míry spoléhat na donace. Proto postup řádu v Prusích nebyl z počátku nijak rychlý.¹⁰³ Nepříjemnost pro řád přineslo zjetí biskupa Kristiána z Oliwy hned na počátku tažení do Prus v roce 1233.¹⁰⁴ V roce 1234 řád s vydatnou pomocí knížat Konráda Mazovského, Kazimíra Kujavského a Svatopluka Pomořanského porazil Prusy na řece Sirguně a dále pak rytíři pokračovali severovýchodním směrem k Sambii.¹⁰⁵

Roku 1237 došlo ke spojení zbytků Řádu mečových bratří v Livonsku s Řádem německých rytířů v Prusích. Pokud by němečtí rytíři dokázali Prusy obklíčit, došlo by k vytvoření souvislého pásu křesťanského území od Pomořan až po Estonsko. Spojení Řádu mečových bratří s Řádem německých rytířů zajistilo kontinuitu křesťanského panství v Livonsku, kterému hrozil po roce 1236 zánik a němečtí rytíři se stali díky bohatým zdrojům a podpoře Dánů nezpochybnitelnými vládci Livonska. Největší moc však držel řád pochopitelně v Prusích, kde měl plnou svobodu ve vyhlásování křížových tažení a nemusel jako v Livonsku soupeřit s měšťany, Dány a církevní hierarchií. Řádový stát, jak o něm můžeme ve 13. století hovořit, byl v Prusích mnohem lépe zabezpečen a na rozdíl od držav Revalu či Rigy nebyl trvale vystaven riziku zániku.¹⁰⁶

⁹⁹ Tzv. Krušvický falsifikát pochází z roku 1234. Pravost listiny byla zpochybněna, neboť se dochovala pouze v papežských registrech a Konrád Mazovský se v ní zřiká všech svých práv na Chelmiňsko ve prospěch Řádu německých rytířů. TYERMAN, s. 688; BOOCKMANN, s. 92.

¹⁰⁰ Kristián z Oliwy byl cisterciácký duchovní, kterého papež Inocenc III. ustavil do funkce misijního biskupa v Prusích. TRILLER Klara, Anneliese, *Christian, Bischof der Preußen*, in: *Neue Deutsche Biographie*, Bd. 3, Berlin 1957, s. 225–229.

¹⁰¹ GOLL s. 16.

¹⁰² Dnes Toruň. Název byl odvozen zřejmě z řádového hradu Toron v Palestině. BOOCKMANN s. 93.

¹⁰³ Mezi donátory patřili taktéž Přemyslovští králové, blíže se problematikou zabývá: KNAP, s. 36.

¹⁰⁴ Goll dodává, že biskup Kristián byl zřejmě velmi ambiciózní a chtěl dosáhnout pozice, jakou měl biskup Albert v Livonsku, který Řád mečových bratří ovládal, kdežto Kristián neměl nad německými rytíři žádnou moc, neboť řád podléhal přímo císaři. Kristián byl po pěti letech zjetí propuštěn. GOLL, s. 18.

¹⁰⁵ Německy Samland, Sambijský poloostrov, KNAP, s. 39.

¹⁰⁶ TYERMAN, s. 680–690.

Úspěch křižáckého záboru Prus a Livonska však způsobil silné povstání, které trvalo více než deset let.¹⁰⁷ Na přelomu let 1240 až 1241, se němečtí rytíři z Livonska pokusili rozšířit své teritorium do Watlandu, který byl tehdy alespoň zčásti kontrolován Novgorodem. Na jaře roku 1241 pronikli livonští rytíři s pomocí Pskova a Estů hlouběji území Rusi, kde loupili, zabírali půdu a vymáhali tribut. Současně se uchytili na jihovýchodním pobřeží Finského zálivu a opevnili se v osadě Koporje, odkud chtěli šířit křesťanství do Ingrie, Karélie a do něvské oblasti.¹⁰⁸ Expanze německých rytířů a také Švédů vedla k nárůstu nevraživosti Rusů, kteří se cítili být čím dál více v ohrožení. Již roku 1240 se totiž Švédové objevili v ústí řeky Něvy a novgorodský kníže Alexandr Něvský je úspěšně zahnal. Když němečtí rytíři vpadli roku 1241 na území Novgorodské republiky a obsadili Pskov Izborsk a Koporje, vyrazil Alexandr s vojskem a dobyl Pskov a Koporje zpět, ale k rozhodující bitvě došlo následujícího roku. Křižáci se střetli s Novgorodskými 5. dubna 1242 na zamrzlém Čudském jezeře, kde utrpěli drtivou porážku. Rusové zahnali křižáky na zamrzlý led, mnoho rytířů padlo a další se utopili, když led pod nimi povolil. Téhož roku vypuklo další pruské povstání.¹⁰⁹

¹⁰⁷ TYERMAN, s. 690.

¹⁰⁸ PICKOVÁ, s. 160.

¹⁰⁹ Dnes jezero Peipus. URBAN, s. 189–200.

III. Křížové výpravy Jana Lucemburského

Zde se dostáváme k jádru této práce, jejímž cílem je nastínit průběh tří křížových výprav Jana Lucemburského do Pobaltí, zařadit je do širšího kontextu Janovy politiky vůči Polsku, a poté je nasnadě jejich zhodnocení. Nyní je však třeba věnovat pozornost situaci, za které se Jan Lucemburský na Litvu vypravil. Je nutné přiblížit historický vývoj, který prodělala do první poloviny 14. století Litva a Řád německých rytířů. V neposlední řadě bude také cílem nastínit průběh všech tří Janových tažení.

Po porážce na Čudském jezeře byl Řád německých rytířů oslaben a dalších deset let jej ohrožovalo povstání Prusů. Rytíři čelili útokům pohanů, které svým charakterem připomínaly partyzánskou válku. Prusové se všemožně vyhýbali otevřené bitvě s rytíři, naopak se snažili udržet nepřátele pouze v pevnostech. Rytíři tak nemohli využít výhod těžké jízdy a střelby z kuší. Záhy se však rytířům podařilo získat ztracenou jistotu a po řadě úspěšných akcí docílili roku 1249 uzavření christburgského míru s Prusy.¹¹⁰ V padesátých letech 13. století řád s pomocí českého krále Přemysla Otakara II. dobyl Sambii.¹¹¹ Král Přemysl Otakar II. se zúčastnil celkem dvou křížových tažení proti Prusům v letech 1254–1255 a 1267–1268. První výprava byla velmi úspěšná a po bitvě u Rudavy přijalo křest několik pruských náčelníků, Sambie byla dobyta a Přemysl založil nový opěrný bod – pevnost Královec.¹¹²

Jan Lucemburský se však setkal na Litvě se zcela odlišnou situací, než Přemysl Otakar II. o tři čtvrtě století dříve v Prusích. Na rozdíl od Prusů byli totiž Litevci dobře organizovaní, a jejich účinná obrana značně zpomalovala postup řádových rytířů. V osmdesátých letech 13. století započala výstavba velkolepého sídla velmistra Řádu německých rytířů Marienburgu,¹¹³ které tuto funkci začalo plnit roku 1309. Svou monumentálností budil hrad obdiv již před svým dokončením a reprezentoval moc řádu všem, kteří se vypravili na kruciátu. Křížové výpravy do Pobaltí ve 14. století již do značné míry opustily svůj étos zbožnosti a staly se prestižní záležitostí urozených. Představovaly fenomén, který německý historik Werner Paravicini zkoumá a nazývá *Preußenreisen*.¹¹⁴ Tyto *jízdy* či *rejsy*¹¹⁵ rytířů z celé Evropy do Prus a odtud dále proti pohanům na Litvě se konaly ve 14. století prakticky každoročně, jak je

¹¹⁰ Problematikou se blíže zabývá KNAP, s. 49.

¹¹¹ TYERMAN, s. 690–691.

¹¹² Německy Königsberg, dnes Kaliningrad.

¹¹³ Polsky Malbork.

¹¹⁴ PARAVICINI, T. 1, s. 11–13.

¹¹⁵ Jako *rejsy* je označuje Jaroslav Goll, GOLL, s. 54.

patrně z Paraviciniho výčtu *pruských jízd* a probíhaly jak v zimě, tak v létě.¹¹⁶ Řád v expanzi na Litvu sledoval především snahu o spojení svých držav v Prusích s těmi v Livonsku a dále usiloval o ovládnutí Žmudě, která tato dvě území oddělovala.¹¹⁷ Z Paraviciniho tabulkového přehledu *pruských jízd* je zřejmé, že se skutečně jednalo o záležitost velmi módní a prestižní, neboť se tažení účastnily zástupy těch nejurozenějších šlechticů.¹¹⁸ Řád německých rytířů tyto *jízdy* v podstatě organizoval a zajišťoval značné množství služeb. Vedle zapůjčování vojenského materiálu například také pořádal velmi okázalé hostiny či přehlídky, rozdával svým urozeným hostům dary, například stříbrné opasky, organizoval poutě či návštěvy přílehlých měst, hradů a dvorů, pořádal hony a lov a samozřejmě nesměly chybět rytířské turnaje. V neposlední řadě pak je nutno zmínit, že v Královci kvetla prostituce, což můžeme doložit na tom, že se městská rada musela roku 1351 zavázat, že na půdě bývalé kapituly nevznikne ani vězení ani nevěstinec – *keyn unczimlich hus*.¹¹⁹ Jak podotýká Christopher Tyerman, tyto velkolepé oslavy byly svou podstatou „na hony vzdálené jeruzalémské výzvě z Clermontu“.¹²⁰ Výpravy se těšily velké oblibě a popularitě a přijmout kříž proti Litevcům lákalo snad každého rytíře. Každoroční tažení byla natolik proslulá, že když stoletá válka dopřála rytířům oddych, vypravili se angličtí a francouzští rytíři na *jízdu do Prus*. Na rozdíl od Palestiny bylo území Litvy mnohem dostupnější. Rytíři mohli vyrazit z vlastní země a celé tažení včetně cesty tam i nazpět jim zabralo méně než tři měsíce. Pokud rytířovu účast okolnosti zmařily, mohl se vypravit na křížovou výpravu hned dalšího roku. Přestože výpravy proti pohanům ve 14. století téměř ztratily svůj strategický význam, lze tvrdit, že na oblibě naopak nabývaly.¹²¹ Například vévoda Vilém I. z Gelder se zúčastnil celkem sedmi *pruských jízd*, holandský hrabě Vilém IV. absolvoval stejně jako Jan Lucemburský tažení tři a vyrazil sem i budoucí anglický král Jindřich IV.¹²²

Německým rytířům se podařilo potlačit v šedesátých letech 13. století povstání Prusů, které vyvolaly vojenské aktivity litevského krále Mindaugase. Na rozdíl od Prusů však Litevci dokázali vyvinout politickou i vojenskou sílu, která jim dovoľovala se úspěšně postavit Řádu německých rytířů. Litevský velkokníže Mindaugas sjednotil mnoho drobných litevských knížectví a usiloval rovněž o expanzi východním směrem. Jeho vojsko podnikalo výpady do oblasti Černé Rusi a toto území se mu ve čtyřicátých letech 13. století podařilo připojit. Aby

¹¹⁶ PARAVICINI, T. 2, s. 20–41.

¹¹⁷ BOBKOVÁ, s. 199.

¹¹⁸ Patrně ze soupisu účastníků výprav za let 1336–1347 a 1377–1378. PARAVICINI, T. 2, s. 24–25, 32.

¹¹⁹ PARAVICINI, T. 1, s. 309, poznámka 388.

¹²⁰ TYERMAN, s. 696.

¹²¹ PARAVICINI, T. 1, s. 288–310.

¹²² TYERMAN, s. 696.

odvrátil hrozící útok koalice německých rytířů, podmaněných žemaitských knížat a Jatvingů, která se začala formovat z popudu haličsko-volyňského knížete Daniila, přijal Mindaugas roku 1251 katolictví. Roku 1253 jej nechal korunovat v historii jediným litevským králem papež Inocenc IV. a na Litvě bylo zřízeno biskupství. Tento stav však neměl dlouhého trvání a Mindaugas se pustil do boje s německými rytíři, jimž měla připadnout Žmuď. Litevský král rytíře tvrdě porazil roku 1260 u Durbeského jezera.¹²³ Mindaugas poté uzavřel spojenectví a mír s velkým knížetem vladimirským Alexandrem a podařilo se jim dobýt Dorpat. Při obléhání řádového sídla Wendenu¹²⁴ však nebyl úspěšný, a proto vyplenil jen přilehlé okolí. Roku 1263 byl Mindaugas zavražděn při spiknutí a následovaly dlouhodobé zmatky a oddálení christianizace Litvy o více než 120 let. Ze sporů nakonec vyšel vítězně kníže Traidenis z Kernavė, který si ostatní knížata podmanil a jednoho z posledních křesťanských knížat Švarna svrhnul. Roku 1275 odrazil Tatary a v zimě 1279 způsobil těžké ztráty rytířům, kteří oblehli jeho pevnost v Kernavė a zahájil válku s řádem. Po jeho smrti roku 1282 nastaly zmatky, dokud roku 1295 nenastoupil kníže Vytenis. Vytenis byl po Mindaugasovi prvním panovníkem, který vládl delší dobu. Roku 1315 začal po Vytenisově smrti vládnout jeho bratr Gedyminas.

Za vlády velkoknížete Gedyminase se během první poloviny 14. století rozšířila litevská svrchovanost jižním směrem až k řekám Západnímu Bugu a Pripjati, kde se nacházela ruská knížectví. Přestože Litva zůstávala nadále pohanská, nově připojená území byla obývaná ortodoxními křesťany, a díky tomu žilo na území pod Gedyminasovou nadvládou paradoxně více křesťanů než pohanů. Velkokníže Gedyminas byl velice ambiciózní a nechal se titulovat jako *rex Litviorum et multi Ruthenorum*,¹²⁵ král Litevců a mnohých Rusů. Podle Jaroslava Golla plným právem.¹²⁶ Velkokníže oženil svého syna Algirdase s dcerou vitebského knížete a tím Vitebsk připojil, dále získal Minsk a roku 1323 zaútočil na Kyjev, který obsadil. V roce 1340 si podrobil Smolensk a o rok později Pinsk s Turovem.¹²⁷ Gedyminas zaujímal k nově nabytým křesťanským územím velmi tolerantní postoj,¹²⁸ neboť z nich mohla Litva ekonomicky těžit. Přestože Litva zůstávala pohanská, našli bychom křesťany například ve Vilně, které od třicátých let 14. století bylo hlavním městem. Zde ve 40. letech stály františkánský a dominikánský klášter, ale i pravoslavný kostel

¹²³ Lotyšsky Durbes.

¹²⁴ Dnes Cėsis.

¹²⁵ ŠUSTA, s. 463.

¹²⁶ GOLL, s. 54, naopak Jiří Spěváček o něm soudí, že to byl domýšlivec. SPĚVÁČEK, s. 442.

¹²⁷ ŠVEC a kol., s. 53.

¹²⁸ Gedyminas nechtěl narušovat místní zvyklosti, správa nadále používala staroruštinu a rovněž nezasahoval do konfesijních záležitostí.

svatého Mikuláše. Rod litevského velkoknížete a Litevci nejen na Žmudi však setrvali u staré víry. Na jihovýchodě Gedyminas území úspěšně rozšiřoval, ale na západě byla litevská Žmud' neustále pod tlakem německých rytířů. Litevci se však bránili statečně. Jistě také pomohlo Gedyminasovo spojenectví s řížským arcibiskupem Friedrichem z Pernštejna, jemuž za pomoc slíbil, že se nechá pokřtít. S řížským arcibiskupem se dokonce obrátili na západoevropské panovníky se stížností, že kořistnická politika Řádu německých rytířů znemožňuje christianizaci Litvy.¹²⁹ Zdálo se, že Gedyminas nakonec opravdu přijme křesťanství, ale tyto naděje se projeví jako liché.¹³⁰ Gedyminas zemřel roku 1341 a zemi rozdělil mezi svých sedm synů. Kęstutis získal západní část s centrem v Trakai, Algirdas následoval otce v jeho východní politice a jeho snažení dovršil v šedesátých letech 14. století, kdy připojil více než polovinu původního území bývalé Kyjevské Rusi. Algirdas také jednal jak s katolickými, tak s ortodoxními představiteli o přijetí křtu. Litva ve 14. století prošla řadou změn a stal se z ní rozlehlý a mocný stát. Litevská knížata uzavírala sňatky s dcerami vládců a šlechticů jak na západě, tak na východě. Křesťanství však Litva přijala až roku 1386 za vlády velkoknížete Jogaila, kterému se nabízela možnost přijmout pravoslavné křesťanství a uzavřít sňatek s dcerou Dimitrije Donského. Přijetí z pohledu tehdejších katolíků heretického učení by však jistě dalo nový impulz k nepřátelství s Řádem německých rytířů, proto nakonec Jogaila zvolil katolické vyznání a oženil se s dcerou uherského a polského krále Ludvíka I. z Anjou Hedvikou. Společně se sňatkem získal také polskou korunu.

Než se na Litvu vypravil český král Jan, dozvídáme se o účasti několika českých šlechticů na křížových taženích, které pořádal Řád německých rytířů. Například v zimě roku 1321 vedle hrabat z Jülichu a Wildenbergu a pána z Lichtenburka,¹³¹ měl přijet na Litvu také šlechtic, jehož jméno ztotožnil Jaroslav Goll s českým šlechticem a proslulým turnajovým bojovníkem Plichtou ze Žerotína.¹³² Plichta se měl utkat v souboji s udatným pohanským bojovníkem a vyjít z něj vítězně. Roku 1323 se tažení účastnili moravští páni z Cimburka a Eggenberka, ale tuhá zima je donutila k návratu. Naopak mírná zima a obleva následujícího roku zhatila výpravu, které se zúčastnil Petr z Rožmberka.¹³³

Účast Jana Lucemburského na první křížové výpravě na Litvu v roce 1329 odráží panovníkovu zbožnost, neboť roku 1325 přislíbil papeži Janovi XXII. svou účast na křížovém

¹²⁹ HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, *Z domácnosti Friedricha z Pernštejna*, in: *Pocta Janu Janákovi*. Brno 2002, s. 391–403.

¹³⁰ GOLL, s. 55.

¹³¹ *HISTORIA RERUM PRUSSICARUM*, s. 59.

¹³² GOLL, s. 58.

¹³³ BOBKOVÁ, s. 200.

tažení. Doba slavných křížových výprav do Palestiny však již dávno minula a Jan se rozhodl, že svůj slib splní tím, že se zúčastní křížové výpravy do Pobaltí.¹³⁴ Jan tímto tažením ale také sledoval možnost utužit svá spojení, získat slávu a věhlas a v neposlední řadě také realizovat svou politiku ve Slezsku a v Polsku. Janova první křížová výprava se rovněž stala předehrou konfliktu Jana s Vladislavem I. Lokýtkem.¹³⁵

Polský kníže Vladislav Lokýtek byl velmi ambiciózní a podařilo se mu sjednotit onehdy rozdrobené Polské království s výjimkou Mazovska pod svou vládou a roku 1320 se nechal korunovat polským králem. To vyvolalo nevoli Řádu německých rytířů a proti Vladislavovi se postavil i věrný spojenec řádu český král Jan Lucemburský. Janovo tažení na Litvu tak mohlo být podníceno nejen přátelstvím s řádem, ale také snahou zamezit další Lokýtkově expanzi. Jan se obával, že by se na stranu Lokýtka mohla přidat slezská knížata a hrozilo by napadení jeho země. Proto výpravu doprovázely holdy slezských Piastovců.¹³⁶ Navíc díky sňatku s Eliškou Přemyslovnou mohl Jan hájit její nárok na polskou korunu, a přestože neměl dostatečnou vojenskou sílu k ovládnutí celého Polského království, usiloval alespoň o připojení polského Slezska.¹³⁷

Když roku 1311 císař Jindřich Lucemburský uznal Řádu německých rytířů držbu Pomoří, ocitl se Lokýtek, který o připojení tohoto území usiloval, v trvalém nepřátelství s řádem a postupně se poohlížel po možných spojencích. V dubnu roku 1325 proto Lokýtek oženil svého syna, budoucího krále Kazimíra III. s dcerou litevského velkoknížete Gedyminase Aldonou, která přijala křesťanskou víru a jméno Anna. Došlo tak k uzavření spojení mezi Litevským velkoknížectvím a Polským královstvím. Lokýtek dále hledal podporu u uherského krále Karla I. Roberta z Anjou, s nímž zasnoubil svou dceru Alžbětu.¹³⁸ Roku 1237 vypukla válka mezi řádem a Lokýtkem, která s přestávkami trvala až do čtyřicátých let 14. století. Jan Lucemburský vytáhl hned na začátku tohoto sporu do Malopolska, ale Krakov se mu dobýt nepodařilo. Záhy se musel stáhnout, protože se na stranu Vladislava Lokýtka postavil Karel Robert z Anjou a bylo uzavřeno příměří.¹³⁹

¹³⁴ GOLL, s. 59; ŠUSTA, s. 464.

¹³⁵ SPĚVÁČEK, s. 442.

¹³⁶ BOBKOVÁ, s. 201.

¹³⁷ BOBKOVÁ, s. 198.

¹³⁸ Situace v Pobaltí byla poměrně složitá. Na jedné straně stál Řád německých rytířů a jeho spojenci včetně krále Jana Lucemburského a jejich nepřítelem straně druhé byl litevský velkokníže Gedyminas, který se rád vměšoval do sporu jako spojenec polského krále Vladislava I. Lokýtka, se kterým se německí rytíři i král Jan také přeli. Vladislav Lokýtek se dále pokoušel strhnout na svou stranu uherského krále Karla I. Roberta z Anjou.

¹³⁹ První válka mezi Řádem německých rytířů a Lokýtkem propukla roku 1327 a definitivně skončila roku 1343. Konfliktu se blíže věnuje GOLL, s. 53.

Jan Lucemburský zahájil svou jízdu na Litvu v Praze, odkud se 6. prosince 1328 vypravil s třemi sty jezdci do Vratislavi, kde urovnával spor mezi městem a vypuzeným biskupem Nankerem z Oxy.¹⁴⁰ Zřejmě se zde zdržel přes Vánoce.¹⁴¹ Na počátku roku 1329 byl Jan v Toruni, odkud se s rytíři vydal do Královce. Jakmile nabyli přesvědčení, že bažiny na Žmudi bezpečně zamrzly, vytáhlo četné vojsko 20. ledna v čele s řádovým velmistrem Wernerem von Orseln přes řeku Němen, kterou přešlo u hradu Ragnetu¹⁴² do nitra Žmudi. Jana Lucemburského doprovázeli na výpravě čeští pánové Petr z Rožmberka, Jindřich z Lipé mladší, Vilém z Landštejna, Těma z Koldic, Ota z Bergova a Bernard z Cimburka. Z Říše pak krále následovala hrabata Gottfried von Leiningen, králův důvěrník Oldřich z Hanau, bývalý králův hofmistr Jindřich z Weilnau, Ludvík VII. z Öttingenu, Oldřich III. z Württembergu, fojt z Gery, Friedhelm II. z Cottbusu a grabštejnský purkrabí Ota III. Donínský.¹⁴³

Výpravy se také účastnil králův dvořan, básník a skladatel Guillaume de Machaut, který výpravu roku 1357 vylíčil v básni *Le Confort d'ami*.¹⁴⁴ Rytíři ihned po příchodu oblehli a dobyli čtyři hrady *Xedyctain*, *Gedemine*, *Gegusě* a *Aukahau*¹⁴⁵ a 1. února oblehlo vojsko o síle 18000 mužů¹⁴⁶ pevnost *Medouagale*,¹⁴⁷ kterou se před patnácti lety neúspěšně pokoušeli obléhat němečtí rytíři. Pevnost se vzdala hned druhý den, 2. února na svátek Očišťování Panny Marie.¹⁴⁸ V tomto hradě mělo nalézt útočiště obyvatelstvo z okolí, a přestože po dobytí pevnosti měli být všichni obránci hradu pobiti, zachoval se král Jan šlechetně a nechal je jejich životy vykoupit křtem a přísahou jejich setrvání ve víře. Machaut tvrdí, že bylo

¹⁴⁰ ŠUSTA, s. 465.

¹⁴¹ SPĚVÁČEK, s. 443.

¹⁴² Dnešní Něman.

¹⁴³ *CHRONICON TERRAE PRUSSIAE*, s. 215; BOBKOVÁ, s. 202.

¹⁴⁴ Český Přátelská útěcha.

¹⁴⁵ Guillaume de MACHAUT, *LE CONFORT 'D'AMI*, in: HOEPPFHER, Ernest, s. 103–109, český překlad ČERNÝ, s. 191–195.

Dílo rozebírá po formální i obsahové stránce RUDOLFOVÁ, s. 68. Machautem zkomolené názvy dešifroval polský historik Stanislaw Zajaczkowski v díle *Wilhelm de Machaut i jeho wiadomości do dziejów Polski i Litwy w 14. wieku*, in: *Kwartalnik historyczny*, r. 43, 1929 s. 217–228. Názvy hradů přeložil jako Sisditen, Gedymin, Gieguze a Oukaym.

Guillaume de Machaut píše:

<i>Qu'encor prist il quatre fortresses</i>	<i>neboť se dále zmocnil čtyř pevností,</i>
<i>Qui dou pais furent maistresses:</i>	<i>jež ovládají zemi:</i>
<i>Xedyctain et Gedemine,</i>	<i>Xedyctainu a Gedyminu,</i>
<i>Gegusě, Aukahau...</i>	<i>Geguse, Aukahau...</i>

¹⁴⁶ Toto číslo uvádí jak Petr z Dusburgu, tak Wiegand z Merseburgu, Wiegand je však ještě přesnější a dodává, že řádových bratří bylo 250. *CHRONICON TERRAE PRUSSIAE*, s. 215; *HISTORIA RERUM PRUSSICARUM*, s. 62.

¹⁴⁷ Litevsky Medvēgalis, různě též Medelwangen, Medewangen či Mederage, Petr z Dusburgu ji nazývá Medewage.

¹⁴⁸ GOLL, s. 60; BOBKOVÁ, s. 201.

pokřtěno na šest tisíc pohanů.¹⁴⁹ Toto číslo nalezneme i u kronikáře Wieganda z Merseburku, který však na rozdíl od Machauta Janovi křtění nepřipisuje.¹⁵⁰ Řádový kronikář Petr z Dusburgu tyto události ve svém díle neuvádí, informuje nás pouze o tom, že řádoví rytíři 2. února obsadili hrad *Medewage* a pokřtili šest tisíc pohanů.¹⁵¹ Petr Žitavský o Janově litevském podniku píše též s úctou a obdivem. Dočítáme se, že od Jana „*bylo zabito mnoho tisíc a asi tři tisíce pohanů pokřtěno.*“¹⁵² Dodává také, že na křížové výpravě se rytíři setkali s mimořádně urostlým pohanským náčelníkem, který měřil dvanáct stop, a nakonec jej porazili. Popisuje, že tělo tohoto vysokého muže našli rytíři po boji.¹⁵³ Počty pokřtěných i výška pohanského bojovníka, která by v přepočtu činila kolem tří a půl metru, jsou čísla nadsazenými, ale vzhledem k tomu, že Guillaume de Machaut, Petr Žitavský i Petr z Dusburgu byli Janovými současníky, je velice pravděpodobné, že se události takto opravdu odehrály.

Zaneprázdněnosti řádu na Litvě využil Vladislav Lokýtek a vpadl do řádové državy Chelmińska, čímž českého krále popudil, neboť ten před svým odjezdem na Litvu zprostředkoval mezi ním a řádem příměří.¹⁵⁴ Jan proto uzavřel v Toruni s velmistrem řádu Wernerem von Orseln spojeneckou smlouvu proti „krakovskému králi“, „*contra regem Cracoviae*“¹⁵⁵ a zavázal se s Lokýtkem neuzavřít jednostranně mír ani příměří. Jan Lucemburský Vladislavův královský titul nezpochybňoval, ale nevztahoval jej na celé Polské království. Navíc Jan sám titulaturu polského krále užíval. K dodržování této úmluvy se zavázali Janovi nejbližší rádci jako Joffried von Leiningen, Ota II. z Hanau a dále šlechtici Petr z Rožmberka, Těma z Koldic, Vilém z Landštejna, Jindřich z Lipé mladší a Ota z Bergova. Jan zároveň potvrdil Řádu německých rytířů za sebe, syna Karla a královnu Elišku Přemyslovnu držbu Pomoří a zavázal se rovněž toto území bránit.¹⁵⁶ Jan poté vpadl do

¹⁴⁹ *LE CONFORT 'D AMI*, s. 103–109; ČERNÝ, s. 191–195; RUDOLFOVÁ, s. 67.

Crestienner fist en une ville

Pokřtít dal v jednom městě

Des mescreans plus de sis mille.

přes šest tisíc nevěřících.

¹⁵⁰ V díle Caspar Schütz rytířský skutek Janovi nepřipisuje, kronikář pouze stroze uvádí, že bylo pokřtěno na 6000 pohanů. „*Fort bey 6000 Menschen der heiligen Tauff...empfangen.*“ SCHÜTZ, *HISTORIA RERUM PRUSSICARUM*, s. 62.

¹⁵¹ „*Cum hiis omnibus frater Wernerus et fratres et XVIII milia pugnatorum preter pedites ivit versus Lethowiam, et in purificationis beate Marie obsedit castrum Medewage, et post multas impugnationes subdierunt se fidei cristiane et VI milia hominum dicti castrum sunt in nomine domini baptizati, sed non longe post apostataverunt.*“ *CHRONICON TERRAE PRUSSIAE*, s. 215.

¹⁵² *ZBRASLAVSKÁ KRONIKA*, s. 369.

¹⁵³ *ZBRASLAVSKÁ KRONIKA*, s. 369.

¹⁵⁴ BOBKOVÁ, s. 203.

¹⁵⁵ *REGESTA DIPLOMATICA NEC NON EPISTOLARIA BOHEMIAE ET MORAVIAE*, III, č. 1532, (dále *RBM*); GOLL, s. 62.

¹⁵⁶ *RBM* III, č. 1532; BOBKOVÁ, s. 203; *PREUßISCHES URKUNDENBUCH*, II (1309–1335), č. 637, 638 a 639, (dále *PrUB*).

Dobřínska, Kujavska a odtud do Mazovska, aby potrestal zdejší knížata za spolupráci s Lokýtkem.¹⁵⁷ Mazovského vévodu Václava, pána z Plocku, donutil k uzavření míru a manskému slibu věrnosti, a Václav se tak stal Janovým spojencem proti Lokýtkovi.¹⁵⁸ Václav z Plocku byl potomkem Kunhuty Přemyslovny a Boleslava II. Mazovského, což z něj činilo vhodného spojence v politice proti Lokýtkovi, ale také vůči řádu. Vzniklo tak pro Lokýtka nepřátelské území na severu Polska. Z Plocku se Jan vrátil do Toruně a udělil Řádu německých rytířů třemi listinami polovinu Mazovska a půlku Dobřínska, přiznal mu také držbu Pomoří a zavázal se hájit zájmy německých rytířů.¹⁵⁹ Jan potřeboval vyřešit předchozím tažením vzniklé dluhy, půjčil si zde od Hermanna z Essenu a řádového velmistra 1300 kop pražských grošů,¹⁶⁰ a vypravil se nazpět domů přes Vratislav. Ve Vratislavi přijal lenní přísahu hlohovských knížat a po dohodě s knížetem Jindřichem I. Javorským, pánem z Fürstenberku mu připadla část Zhořelecka, avšak lenní slib s Jindřichem neuzavřel.¹⁶¹ Do Prahy se král vrátil 25. května.

V první polovině třicátých let se polskému, uherskému a českému králi podařilo diplomatickou cestou dospět ke zklidnění situace ve střední Evropě. Roku 1335 proběhlo jednání v Trenčíně, kde se sešli uherský král Karel Robert z Anjou, Jan Lucemburský, jeho syn Karel a vyslanci nového polského krále Kazimíra III. Na programu v rámci česko-polského vyrovnání bylo řešení užívání titulu polského krále a také jednání ohledně pravomocí Jana nad Slezskem a Plockem. Jan se za 30 tisíc kop pražských grošů zřekl nároku na polskou korunu a všechna polská knížata, která do té doby byla vazaly krále Jana, byla svých závazků vůči němu zproštěna.¹⁶² Králi Janovi byly uznány dědické nároky na Vratislavsko a část Hlohovska.¹⁶³ Otázka Slezska zůstala ovšem otevřená i po dalším jednání ve Visegrádu, kterého se zúčastnili všichni tři panovníci. Visegrádská jednání se týkala vyrovnání Polska a Řádu německých rytířů. Jan při těchto jednáních rezignoval na držbu Dobřínska ve prospěch knížete Vladislava Lenčického, a tím pádem Dobřínsko přešlo pod svrchovanost polského krále stejně jako dále Kujavsko, zatímco řádu bylo uznáno vlastnictví

¹⁵⁷ BOBKOVÁ, s. 204; SPĚVÁČEK, s. 446.

¹⁵⁸ *RBM* III, č. 1536, 1537.

¹⁵⁹ *RBM* III, č. 1539, 1540, 1541.

¹⁶⁰ BOBKOVÁ, s. 205; SPĚVÁČEK, s. 447–448; *PrUB* II, 643, 644, 645.

¹⁶¹ FUKALA, Radek, *Slezsko. Neznámá země Koruny české. Knížecí a stavovské Slezsko do roku 1740*, České Budějovice 2007, s. 73–74.

¹⁶² SPĚVÁČEK, s. 522–523; GOLL, s. 67.

¹⁶³ BOBKOVÁ, s. 206–207.

Chelmińska, Pomoří a Toruňska.¹⁶⁴ Jan poté zaslal zprávu o výsledcích jednání řádovému velmistru Dětrichovi z Altenburgu.¹⁶⁵

Na konci prosince roku 1336 odcestoval Jan spolu se svým synem Karlem přes Vratislav do Prus, a odtud se chystali připojit k tažení na Litvu.¹⁶⁶ Křížové výpravy se panovník chystal zúčastnit zřejmě proto, aby odradil své protivníky od nenadálého útoku na České království¹⁶⁷ a aby utužil své vztahy s Řádem německých rytířů. Jan spojil tuto cestu s návštěvou Slezska. Po cestě se zastavil ve Vratislavi, Toruni, Vladislavi¹⁶⁸ a Poznani, kde vydal řadu listin.¹⁶⁹ Hlavní událostí stejně jako u výpravy z roku 1329 bylo obléhání hradu na Žmudi, který se jmenoval *Pullen* či *Pilleuen*, a do kterého se uchýlili Litevci z okolí.¹⁷⁰ Jaroslav Goll líčí události takto: „*Ti, kdo byli na hradě, snesli vše, co vítězům by bylo za kořist připadlo, a snesše a zapálivše, do ohně házeli mrtvá těla žen i dětí. Konečně se počali vražditi navzájem mužové; část jich, sto počtem, obětovala se bohům rukou kněžky stařeny,*¹⁷¹ *jež se na hradě zdržovala. Když rytíři do hradu vnikli, zbýval ještě vůdce se svou družinou.*¹⁷² *A když i tato v udatném boji padla, on uchýlil se do jizby, kde se skrývala jeho žena: nejprve zabil ji, potom sebe.*“¹⁷³ Jan Lucemburský se těchto událostí nejspíše neúčastnil, protože se k řádovým rytířům připojil příliš pozdě a již nastávala obleva.¹⁷⁴ Německý historik Emil Ficken uvádí, že Jan se po spojení s řádovými rytíři vydal do Královce. Odtud se na přelomu ledna a února kvůli mírné zimě přepravili loděmi přes Kurský záliv a vylodili se na ostrově poblíž Wielunu.¹⁷⁵ Pochod byl nadále nemožný, a proto se rytíři rozhodli vybudovat zde dva nové hrady, z nichž jeden byl pojmenován na počest účastníka tažení vévody Heinricha

¹⁶⁴ BOBKOVÁ, s. 209–213.

¹⁶⁵ RBM IV, č. 228.

¹⁶⁶ SPĚVÁČEK, s. 528–530.

¹⁶⁷ Země, jejíž král se účastnil křížové výpravy, nesměla být napadena, to bylo nepsaným pravidlem.

SPĚVÁČEK, s. 530; IWANČZAK, Wojciech, *Jan Lucemburský. Dějiny bouřlivého života a hrdinná smrt českého krále a lucemburského hraběte v jednadvaceti obrazech*, Praha 2018, s. 162.

¹⁶⁸ Německy Leslau, polsky Włocławek.

¹⁶⁹ RBM IV, č. 365–382, 384 a 386–388.

¹⁷⁰ HISTORIA RERUM PRUSSICARUM, s. 68.

¹⁷¹ Informace o přítomnosti kněžky a jejím konání čerpal Jaroslav Goll patrně z kroniky Wiganda z Marburgu. Schütz píše, co kronikář zaznamenal: „*Wigandus schreibet auch, das da eine alte Heydinne gewesen sey, welche mit einer Art vber hundert Mann, die gutwillig den Tod von ihr empfangen, entlieber, vnd sich selbst zu letzt, da der Feind eingebrochen, mit derselben Art den Kopf zerspalten habe.*“ HISTORIA RERUM PRUSSICARUM, s. 68.

¹⁷² Schütz uvádí: „...*Da zündeten sie ein gros Feuer an, warffen alle Haab vnnd Gut darein, folgig erwürgeten sie Weib vnd Rind, wurfen sie ins Feuer, darnach mordeten sie sich vntereinander.*“ Wiegand nás rovněž informuje, že vůdce (König) družiny se jmenoval Marger. HISTORIA RERUM PRUSSICARUM, s. 68.

¹⁷³ GOLL, s. 68.

¹⁷⁴ ZBRASLAVSKÁ KRONIKA, s. 415.

¹⁷⁵ FICKEN, Emil, *Johann von Böhmen. Eine Studie zum romantischen Rittertum des 14. Jahrhunderts*, Göttingen 1932, disertační práce, s. 118. Totéž tvrdí i MELTZER, s. 125.

Bavorského Baiernburg¹⁷⁶ a podle Franze Meltzera druhý nesl název Marienburg.¹⁷⁷ Oba hrady měly zřejmě sloužit jako opěrné body, odkud by bylo možno vést nové křížové výpravy.¹⁷⁸ Založení pevností představovalo vrchol tažení a bylo zřejmé, že další úspěch již nepřijde. Rytíři se začali vracet domů. Výpravy se účastnila i tentokrát řada významných mužů včetně syna císaře Ludvíka IV. Bavora Ludvíka V. Braniborského. Dalšími účastníky výpravy byli Vilém Holandský, Adolf Beržský, Jindřich a Gunter Schwarzburšský, Janův zeť Jindřich Dolnobavorský, Jan z Lipé, Jan z Klingenbergu, Vaněk z Vartenberka, Smil z Bítova a opět Ota z Bergova. Jan Lucemburský i jeho syn Karel na tomto tažení onemocněli. Karel trpěl vředovým onemocněním a léčil si jej v Královci, Janovi se zhoršil zrak.¹⁷⁹ Ve Zbraslavské kronice se uvádí, že Jan cítil, že „namnoze slábne na oči“ a začal se shánět po pomoci lékařů. Francouzský felčar, „který v onom léčení selhal, byl na rozkaz českého krále Jana ve Vratislavi vhozen v pytli do řeky Odry. Po jeho záhubě přišel jiný, pohan z Arábie, povoláný do Prahy od samého krále, a ten, způsobiv králi mnoho muk, ale se slovy utěšujícími, zcela oslepil krále Jana na pravém oku. Ten pohan, protože svým ranhojičstvím oklamal nejen krále, nýbrž i mnohé jiné, byl by zajisté usmrcen, kdyby mu nebyla spolehlivě od krále slíbena bezpečnost příchodu i návratu.“¹⁸⁰ Roku 1340 se vypravil za lékaři do francouzského Montpellieru, avšak zrak se mu již nezlepšil.

Na konci února Jan pobýval v Toruni, kde si zapůjčil od velmistra Dětricha z Altenburgu značnou částku 6 tisíc zlatých, kterou se zavázal do 29. září vrátit.¹⁸¹ Odtud Jan pokračoval i s velmistrem do Vladislavi, kde se hodlali setkat s polským králem Kazimírem III. na mírovém jednání, aby byly ukončeny spory mezi polským králem a Řádem německých rytířů na základě předchozích smluv z Visegrádu. Jan společně se synem Karlem řádu opětovně potvrdili držbu Pomoří¹⁸² a oba rovněž řádu přislíbili ochranu a pomoc.¹⁸³ Mezitím jednal Kazimír s řadou polských šlechticů v Inowroclawi o vyrovnání se s visegrádkými

¹⁷⁶ ZBRASLAVSKÁ KRONIKA, s. 515–516.

¹⁷⁷ MELTZER, s. 126.

¹⁷⁸ DIE CHRONIK WIGANDS VON MARBURG, s. 493; FICKEN, s. 118; GOLL, s. 68–69.

¹⁷⁹ Jan byl krátkozraký a v době křížového tažení nejspíše onemocněl šedým zákalem, který mohl být vyvolán zánětem živnatky. Blíže toto téma zpracovává: BELLWALD, Liliane, *Das Augenleiden Johanns des Blinden aus medizinischer und medizinhistorischer Sicht*, in: PAULY, Michel, (ed.), *Johann der Blinde. Graf von Luxemburg, König von Böhmen 1296-1346: Tagungsband der 9 Journées Lotharingiennes*, Luxemburg 1997, s. 545 – 566.

¹⁸⁰ ZBRASLAVSKÁ KRONIKA, s. 415.

¹⁸¹ RBM IV, č. 390; PrUB III, č. 91; ZBRASLAVSKÁ KRONIKA, s. 516; FICKEN, s. 118; MELTZER, s. 126.

¹⁸² RBM IV, č. 391; PrUB III, č. 92 a 93.

¹⁸³ RBM IV, č. 393.

úmluvami ohledně nároku řádu na Pomoří a Chelmiňsko.¹⁸⁴ Návrh smlouvy, kterou Jan předložil Kazimírovi, požadoval potvrzení darování Chelmiňska a zřeknutí se všech práv k Pomoří. Ale na přijetí byla Kazimírovi dána lhůta do 15. června 1337.¹⁸⁵ Do té doby polský král souhlasil, že jemu přiznané země Dobřínsko a Kujavsko zůstanou pod správu Oty z Bergova. Otu jako svého zástupce jmenoval sám Jan. Král Jan a Kazimír se poté setkali společně s velmistrem Dětrichem z Altenburgu, magdeburským arcibiskupem Ottou a saským kurfiřtem Rudolfem v Poznani.¹⁸⁶ Je dosti pravděpodobné, že i zde se Jan pokoušel definitivně vyřešit otázku svrchovanosti nad Slezskem, ale jednoznačného řešení opět nedosáhl.¹⁸⁷ Odtud se poté Jan vypravil do Vratislavi, kde jej čekal další spor s biskupem Nankerem, který odmítal uznat jeho nároky na slezská knížectví.¹⁸⁸ Zde vydal král Jan velkou řadu listin.¹⁸⁹ S definitivním vyjádřením ohledně Slezska Kazimír dlouho otálel a příslušnou listinu, v níž se Slezska zřekl, vydal v Krakově až roku 1339.¹⁹⁰ O další čtyři roky později byl uzavřen mír mezi Řádem německých rytířů a polským králem, který akceptoval Visegrádské dohody.¹⁹¹

Třetí křížová výprava, které se již prakticky slepý český král účastnil, se uskutečnila roku 1345. S růstem lucemburského vlivu v říši narůstal vůči králi i jeho synovi odpor. Mocní Lucemburkové se pokoušeli o získání císařské koruny a markrabě Karel usiloval o začlenění vratislavského biskupství do nové pražské arcidiecéze, což král Kazimír nesl s nelibostí. Navíc mezi ním a Janem vzplál roku 1343 vleklý spor o hranice ve Slezsku.¹⁹² Mírem v Kališi, uzavřeným mezi Kazimírem a řádem bylo přetrženo spojenectví Litvy a Polska a ukončen dlouholetý konflikt polského krále a Řádu německých rytířů. Kazimír musel příslibit řádu, že nebude pohanům pomáhat,¹⁹³ a dále musel uznat svrchovanost řádu nad Chelmiňskem a Pomořím. Řád naproti tomu polskému králi vrátil neprávem nabytá polská území.¹⁹⁴ Ještě téhož roku dohodli císař Ludvík IV. a polský král Kazimír III. sňatek svých potomků. Kazimírova dcera Kunhuta se provdala za císařova syna z druhého manželství

¹⁸⁴ Jednání se zúčastnili mazovští vévodové, Vladislav Lenčický, hnězdenský arcibiskup Janislav a biskupové z Chelmy, Włocławku, Pomesanie. MELTZER, s. 127.

¹⁸⁵ FICKEN, s. 118–119; GOLL, s. 69–70.

¹⁸⁶ BOBKOVÁ, s. 217.

¹⁸⁷ Z Poznaně pocházejí listiny: *RBM IV*, č. 396, 397, jednáním v Poznani se blíže zabývá MELTZER, s. 129.

¹⁸⁸ BOBKOVÁ, s. 218; blíže se sporem s biskupem Nankerem zabývá FICKEN, s. 131–133.

¹⁸⁹ Z Vratislavi pochází řada listin: *RBM IV*, č. 399–402, 404–412.

¹⁹⁰ Problematikou držby Slezska se zabývá SCZUR, Stanisław, *Okoliczności zrzeczenia się Śląska przez Kazimierza Wielkiego w roku 1339*, in: *Studia Historyczne* 30, 1987, s. 519–536.

¹⁹¹ BOBKOVÁ, s. 218.

¹⁹² SPĚVÁČEK, s. 557.

¹⁹³ *PrUB III*, č. 568, 569; GOLL, s. 74.

¹⁹⁴ GOLL, s. 73.

Ludvíka VI. Bavorského. Se sňatkem byla spojena i dohoda o vojenské pomoci, což bylo, jak tvrdí Jiří Spěváček, nepochybně namířeno proti Lucemburkům. K uvedené smlouvě se připojilo množství dalších vévodů a hrabat, a Českému království tak hrozilo nebezpečí prakticky ze všech stran.¹⁹⁵ Litva se tak opět stala jakousi výpadovou uličkou Janovy politiky a král tak zajistil, že nebude jeho země napadena.

Král Jan a markrabě Karel se rozhodli, že společně potáhnou na Litvu a cestu využijí k urovnání poměrů. Výprava byla neobyčejně vznešená, neboť se jí účastnilo podle Karlova vlastního životopisu na dvě stě knížat a pánů.¹⁹⁶ Mezi nimi byli král Ludvík I. Uherský, Günther ze Schwarzburgu, Vilém IV. Holandsko-Henegavský či Petr I. Bourbonský.¹⁹⁷ Urozená společnost rytířů se sešla na počátku ledna roku 1345 ve Vratislavi a přesunovala se dále do Královce. Čekání na bezpečné zamrznutí bažin, jak se dozvídáme z Karlovy autobiografie, si rytíři krátili „zlořečenou a vášnivou hrou v kostky“¹⁹⁸. „*Když se jednoho dne Ludvík prohrou 600 zlatých jevil velice rozčilen; hrabě Vilém výhru rozhodil mezi diváky na znamení, jak málo si váží peněz vyhraných, a k zahanbení krále, jenž se pro ‚tak nepatrnou‘ část tak velice byl pobouřil...*“¹⁹⁹ Klaus Conrad se domnívá, že ona příhoda se odehrála pravděpodobně v Toruni, což vyvozuje z doložených účtů.²⁰⁰ Zima byla toho roku mírná, a proto se rytíři zdržovali v Královci s nadějí, že snad brzy bažinatá Žmuď zamrzne, a oni tak budou moci vytáhnout proti Litevcům. 10. února rytířstvo v čele s velmistrem Ludolfem Königem von Wattzau konečně vyrazilo a oblehlo hrady Welun a Pisten.²⁰¹ V té době se však rozšířila zvěst, že se početné vojsko Litevců chystá napadnout Sambii a Královec by byl ohrožen.²⁰² Rytíři se proto ihned rozhodli k spěšnému návratu a kolem 20. února dorazili zpět.²⁰³ Na útočníky však čekali marně, Litevci totiž zaútočili na Livonsko, které nebylo dostatečně chráněno, neboť se zdejší vojsko nacházelo na tažení na ostrov Ösel.²⁰⁴ Mezitím nastala obleva a znechuceným rytířům nezbylo, než se s nepořízenou vrátit domů. Z rozpadu výpravy byl viněn velmistr Ludolf König z Wattzau, který na svůj úřad nakonec rezignoval.²⁰⁵ V Karlově životopisu je však neúspěch zdůvodněn pouze vlhrou a mírnou zimou.²⁰⁶ Jiří

¹⁹⁵ SPĚVÁČEK, s. 556–557.

¹⁹⁶ VITA CAROLI, s. 56.

¹⁹⁷ BOBKOVÁ, s. 434.

¹⁹⁸ VITA CAROLI s. 56.

¹⁹⁹ GOLL, s. 75.

²⁰⁰ CONRAD, s. 383, poznámka č. 6.

²⁰¹ CONRAD, s. 384; MELTZER, s. 216.

²⁰² HISTORIA RERUM PRUSSICARUM, s. 72; CHRONICON TERRAE PRUSSIAE, s. 505.

²⁰³ CONRAD to opět vyvozuje z účtů, s. 384, poznámka č. 14.

²⁰⁴ CONRAD, s. 384.

²⁰⁵ BOBKOVÁ, s. 434.

²⁰⁶ VITA CAROLI, s. 56.

Spěváček tvrdí, že snad jediným úspěchem Janovy třetí kruciáty byla skutečnost, že české země nebyly nikým napadeny.²⁰⁷

Když se rytíři v Toruni rozešli, cestoval Jan sám přes Vratislav, Kamennou Góru, Budyšín a Žitavu do Prahy, kam dorazil 4. června 1345.²⁰⁸ Markrabě Karel směřoval také do Slezska, ale Kazimír jej zajal v Kališi.²⁰⁹ Jan proto podnikl odvetný výpad do Svidnicka a donutil Kazimíra Karla propustit a uzavřít příměří. S výsledkem se Kazimír nespokojil a brzy nato podnikl vojenské tažení do Ratibořska. Jan zřejmě nastalou situaci očekával, neboť tehdy sbíral zemskou hotovost v Kutné Hoře. Poté český král vytáhl proti Kazimírovi a do 12. července zahnal jeho vojsko až před brány Krakova, kde mu přivodil těžké ztráty. Na další příměří přistoupil Kazimír až na nátlak papeže Klimenta VI.²¹⁰ Těmito událostmi končí kapitola Janova života, kterou bychom mohli označit jako „král křížák“. Jan Lucemburský i přes svou slepotu působil v řadě dalších konfliktů až do své hrdinné smrti u Kresčaku 26. srpna roku 1346.²¹¹

²⁰⁷ SPĚVÁČEK, s. 558.

²⁰⁸ RBM IV, č. 1557.

²⁰⁹ BOBKOVÁ, s. 436, poznámka č. 84.

²¹⁰ ŠUSTA, s. 558.

²¹¹ Janovu smrt barvitě vylíčil FROISSART, Jean, *Kronika stoleté války*, Praha 1977, s. 40.

Závěr

Křížové výpravy představují významnou kapitolu středověkých dějin, a přestože ve Svaté zemi nedosáhli křížáci žádného trvalého úspěchu, významně ovlivnily vývoj evropské společnosti. Historici se dnes shodují na tom, že tento vliv byl valnou většinou negativní.

Na křížové výpravy do východního Pobaltí však nelze pohlížet stejnou optikou. Slavný francouzský medievalista Jacques Le Goff se dokonce domnívá, že „*křížovými výpravami v pravém slova smyslu byla tažení do Svaté země*“, ačkoliv rozšiřování idey křížové války umožnilo „*zasadit do kontextu globální expanze západní Evropy tažení zdánlivě izolovaná a rozdílná*.“²¹² Tažení proti pohanům ve východní Evropě sice probíhala ve znamení kříže stejně jako kruciáty do Svaté země, ale směřovala do zemí, kde panovaly zcela jiné poměry. Výpravy proto musely mít také jiný průběh a jiný charakter. V každém případě dosáhli křížáci ve východním Pobaltí většího úspěchu než v Palestině. I tady je však třeba rozlišovat úspěšné akce, které probíhaly v Prusích a v Livonsku, vedoucí k založení vzniku dvou řádových států, od dobývání Litvy, které křížákům příliš úspěchu nepřineslo.

Ve 13. století křížáci úspěšně pokřtili kmeny Estů, Prusů a Livonců a ovládli jejich území. Zůstávalo však území Žmudi obývané Litevci, které se křížákům nikdy pokřtít ani podmanit nepodařilo. Litevské podniky svůj cíl nesplnily, protože Litevci, na rozdíl od ostatních baltských kmenů, vytvořili státní útvar, disponovali větší vojenskou silou a byli také lépe organizovaní. Litevci navíc šíření křesťanství Řádem německých rytířů odmítali, neboť se obávali, že řád bude usilovat o podmanění jejich území. Řád se proto uchýlil k vedení permanentní křížové výpravy, přičemž se tažení konala pravidelně dvakrát do roka. Křížáci se neustále snažili o podmanění Žmudi, a tato snaha neochabla ani poté, co litevský velkokníže Jogailo, syn Algirdase, přijal roku 1386 katolictví.

Werner Paravicini uvádí, že v období od roku 1305 až do roku 1409 se uskutečnilo téměř 300 křížových výprav na Litvu.²¹³ Ani po prohrané bitvě u Grünwaldu v roce 1410 však vláda německých rytířů v Prusku neskončila, stále odolával Marienburg a ztráty území byly jen minimální.²¹⁴ Definitivní konec křížových výprav nastal až roku 1423. Řád německých rytířů začal po kostnickém koncilu, který se konal v letech 1414–1418, ztrácet dobrou pověst. Rektor Jagellonské univerzity Pavel Włodkovic obvinil řád, že se chová nekřesťansky a že je

²¹² Le GOFF, *Kultura středověké Evropy*, s. 112.

²¹³ PARAVICINI, T. 2, s. 20–41.

²¹⁴ TYERMAN, s. 698.

nelegitimním vládcem Prus. Włodkowicovo tvrzení sice nevzbudilo příliš velkou pozornost, řád byl ale podroben soudnímu řízení a to jej zdiskreditovalo.²¹⁵ Fakt, že výprav bylo takové množství, svědčí o nesmírně životaschopnosti konceptu svaté války, ale rovněž o neúspěšnosti celého podniku.

Na otázku, proč trvala christianizace Litvy tak dlouho, odpověděl Jaroslav Goll velmi jednoduše. V monografii *Čechy a Prusy ve středověku* tvrdí, že kdyby Řád německých rytířů dokončil christianizaci Litvy, nebude již jeho existence potřeba.²¹⁶ Paradoxně se však Řád německých rytířů nezdráhal vést křížové výpravy proti Litevskému velkoknížectví i poté, co jeho panovník oficiálně přijal křest, ale také proti Polskému království, které bylo christianizováno již před několika staletími. Situace vyvrcholila zmiňovanou bitvou u Grünwaldu, ve které byl řád tvrdě poražen. Předpoklad, že přijetí katolické víry ochrání državy litevského panovníka před expanzí Řádu německých rytířů, byl jedním z důvodů, proč dal velkokníže Jogaila přednost katolictví před pravoslavím, které již dříve přijali někteří členové jeho dynastie. Katolíci považovali pravoslaví za schismatické učení, což by jen ospravedlnilo další křížové výpravy.

V tomto kontextu musíme hodnotit konkrétní tři křížové výpravy na Litvu, kterých se Jan Lucemburský účastnil. Z předcházejícího nastínění průběhu těchto tažení je zřejmé, že za nejúspěšnější z nich lze považovat první tažení, které proběhlo v roce 1329. Křižákům se podařilo dobýt čtyři pevnosti a Jan na této výpravě nechal pokřtít velké množství pohanů. Zároveň se vůči nepřátelům zachoval velmi šlechetně, když je nechal přijmout křest výměnou za jejich životy, jak připomíná Guillaume de Machaut.²¹⁷ Účastí na křížové výpravě král naplnil ideál čestného rytíře a zajistil si pověst ochránce a šířitele křesťanské víry. V Machautových představách byl Jan ideálním středověkým panovníkem, vzorem, který byl hoden následování. Tato výprava byla úspěšná zřejmě proto, že se vojsko vrátilo do Královce ještě před oblevou, což znamená, že cíl tohoto tažení byl s největší pravděpodobností splněn a vojsko na Žmudi dále nemělo potřebu setrvávat. Rytíři dobyli několik hradů a osad a množství pohanů přijalo křest. Z dlouhodobého hlediska se však nepodařilo ani během

²¹⁵ TYERMAN, s. 699.

²¹⁶ „Pro řád [německých rytířů, poznámka autora] ovšem i tyto výpravy přece plnily jistý úkol. K boji s pohany byl kdysi povolán do krajin baltických. Přijme-li Litva křesťanství, padne tím naděje, že také ona neb aspoň část její se dostane pod panství jeho. A což více! K čemu měl by i potom mezi sousedy křesťanskými potrvati řád rytířský, založený k boji proti nevěřícím? Úloha jeho bude splněna...“ GOLL, s. 58.

²¹⁷ LE CONFORT 'D AMI, s. 191–195; HISTORIA RERUM PRUSSICARUM, s. 62.

litevských tažení dosáhnout žádných trvalých výsledků, řád touto výpravou nic zásadního nezískal²¹⁸ a Litevci brzy od víry odpadli.²¹⁹

Druhá výprava již tolik úspěšná nebyla. Hlavních událostí se Jan nejspíše nezúčastnil, neboť netáhnul s předvojem, ale připojil se k němu později. Výprava zaznamenala jen jeden úspěch v podobě dobytí jedné pevnosti a poté křižáci založili dva hrady a nastala obleva. Třetí křížová výprava byla úspěšná nejméně, protože rytíři na Žmudi prakticky ničeho nedosáhli a zvěsti o protiútoky Litevců je donutily k spěšnému návratu. Další tažení toho roku znemožnila obleva. Lze proto tvrdit, že výpravy s účastí Lucemburků samy o sobě nepřinesly žádné územní zisky ani Janovi ani Řádu německých rytířů.

Jan Lucemburský nebyl jediným českým panovníkem, který se vypravil na křížovou výpravu. Proto se nabízí srovnat jeho tažení s kruciátami do Prus, kterých se zúčastnil Přemysl Otakar II., ale také s výpravou do Svaté země, na které byl přítomen český kníže Vladislav II., kterého vyzval ke křížové výpravě samotný Bernard z Clairvaux. Kníže Vladislav přikázal, aby byl jeho list v českých zemích předčítán, a k akci se připojili další účastníci. Kníže se vypravil do Jeruzaléma v rámci druhé křížové výpravy, které se v roce 1147 zúčastnil také římský král Konrád III. Na cestu se však vydal později než král a když se s jeho vojskem setkal v Nikáji, našel již jen zdecimované jednotky. Další neúspěchy křižáků jej postupně od podniku odradily a kníže se vrátil domů.²²⁰ Jako odčinění za to, že pouť nedokončil, založil komendu jeruzalémských špitálníků na dnešní Malé straně v Praze.

V době, kdy se kníže Vladislav II. vypravil do Svaté země, teprve začínaly křížové výpravy proti pohanům – Polabským Slovanům a zvuk slova Jeruzalém stále ještě silně rezonoval. Ostatně druhé křížové výpravy do Svaté země se účastnil nejen sám římský král Konrád III., ale také francouzský král Ludvík VII. Naproti tomu současně probíhající venedská kruciáta byla vedlejším podnikem. O daleko menším významu křížových výprav proti pohanům svědčí rovněž účast panovníků na následující, v pořadí třetí křížové výpravě do Svaté země v letech 1189–1192, které se účastnil císař Friedrich I. Barbarossa, francouzský král Filip II. August a anglický král Richard I. Lví srdce. První dvě křížové výpravy do východního Pobaltí, které se konaly krátce poté, v devadesátých letech 12. století, zůstaly proto naprosto v jejím stínu.

²¹⁸ HOLOHOVSKÁ, Kateřina, *Obraz Jana Lucemburského v díle Guillaume de Machaut*, Diplomová práce, Univerzita Karlova, Praha 2011, s. 88.

²¹⁹ *CHRONICON TERRAE PRUSSIAE*, s. 215; *HISTORIA RERUM PRUSSICARUM*, s. 62.

²²⁰ SOUKUP, Pavel, *Křížové výpravy v českých dějinách*, in: TYERMAN, *Svaté války*, s. 917–918.

Křížové výpravy proti pohanům získaly na významu až s příchodem Řádu německých rytířů do severovýchodní Evropy. Ve třicátých letech 13. století se Řád usídlil v Chelmińsku, které získal od Konráda Mazovského. Řád postupně začal rozšiřovat své území a vyzýval evropské rytíře k účasti na křížové výpravě proti pohanským Prusům. Tažení se poté konala každoročně, a pokud panovník či šlechtic propásl příležitost se zúčastnit v jednom roce, mohl se připojit hned příští rok, což v případě křížových výprav do Palestiny nebylo možné. Pobaltí se nacházelo mnohem blíže než původní cíl křížáků Svatá země, proto bylo snadnější a finančně mnohem méně nákladné vydat se do těchto krajin než podniknout podstatně delší a v mnoha směrech náročnější pouť do Jeruzaléma. Výpravu vedoucí po slezském a polském území bylo rovněž možné efektivně spojit se zahraniční politikou. Odpustky byly pro křížáky v Pobaltí totožné a ve 14. století zajišťoval Řád německých rytířů i okázalé pohostinství. Rozhodně se nejednalo o tak náročný podnik, jakým byla strastiplná cesta do Svaté země, jež v té době již zcela pozbyla na aktuálnosti.

Není proto divu, že do Pobaltí zamířili také dva čeští králové. Král Přemysl Otakar II. se zúčastnil hned dvou výprav v letech 1254 a 1267. První tažení bylo velmi úspěšné. Během něj byl dobyt Sambijský poloostrov, kde Přemysl Otakar II. založil pevnost Královec, a bylo pokřtěno několik kmenových náčelníků. Úspěch však neměl dlouhého trvání. Roku 1260 byla řádová vojska poražena u Durbeského jezera Žemaity a Prusové se opět vzbouřili. Jejich vzpoura byla podporována Litevci, a trvala proto řadu let. Aby dokázal řád potlačit povstalce, nutně potřeboval pomoc křížáků.

Přemysl hodlal na svém druhém tažení pomoci řádu stabilizovat situaci. Při překračování Visly však nečekaně přišla obleva. Mírná zima znemožnila vojsku další postup. Přemysl svou výpravu spojil s pleněním země Boleslava V. Stydlivého, se kterým byl tehdy ve sváru.²²¹ Za nejúspěšnější ze všech křížových výprav s účastí českých panovníků lze jednoznačně považovat první kruciátu, které se účastnil Přemysl Otakar II. v zimě roku 1254. Křížové výpravy, na kterých byl účasten Jan Lucemburský, zaznamenávaly pouze dílčí úspěchy, jako dobývání hradů a křtění pohanů, Žmud' se křížákům nikdy získat nepodařilo.

Všechny tři české panovníky na křížových výpravách doprovázeli ti nejvěrnější a nejurozenější pánové. S Přemyslem do Prus přišli Vítek z Hradce, Vok z Rožmberka, pražský purkrabí Jaroš ze Slivna, Boreš z Oseka, Smil z Lichtenburka, Boček z Berneka s bratry a Smil z Bílkova. Přemysl byl obklopen výkvětem české šlechty, který byl doplněn o další

²²¹ KNAP, s. 55.

urozené bojovníky z rakouských zemí a vojenské oddíly Oty Braniborského.²²² Jana Lucemburského doprovázeli na všech výpravách rovněž jeho věrní, jmenujme alespoň Otu z Bergova, Jindřicha Dolnobavorského, Jana z Lipé, Jana z Klingenberka, Vaňka z Vartenberka, Smila z Bítova, Petra z Rožmberka, Jindřicha z Lipé mladšího, Viléma z Landštejna, Těmu z Koldic, Bernarda z Cimburka a samozřejmě nesmíme opomenout Guillaumea de Machauta. Přestože křížové výpravy do Pobaltí neměly ve 14. století zásadní strategický význam, účastnila se jich každoročně řada více či méně významných šlechticů, neboť šlo o společenskou událost.²²³ Také s knížetem Vladislavem se do Svaté země nepochybně vypravilo velké množství šlechticů, protože jeho účast na kruciátě byla součástí prezentace sounáležitosti s říší a loajality k císaři Konrádovi.²²⁴

Účast elit z králova okolí nebyla jediným společným znakem, který nesly výpravy, jež podnikli do Pobaltí oba čeští králové Přemysl Otakar II. a Jan Lucemburský. Oba panovníci měli například stejnou motivaci se kruciáty zúčastnit, jíž představovalo naplnění ideálu zbožného a rytířského panovníka. Přemysl Otakar stejně jako Jan slíbil svou účast na křížové výpravě papeži. Přemysl tehdy usiloval o povýšení olomouckého biskupství na metropoli a očekával, že si v této otázce papeže nakloní. Svě cesty spojoval samozřejmě také se zahraniční politikou. Posledním společným znakem pro výpravy českých králů do Pobaltí bylo nepříznivé počasí, které rytířům způsobovalo poměrně časté komplikace. Úspěch či jen pouhý postup výpravy byl na počasí natolik závislý, že mu Werner Paravicini věnoval zvláštní pozornost.²²⁵ Přemysl se s nepříznivým počasím setkal na své druhé výpravě, Jan Lucemburský a jeho syn Karel pak na zimních kruciátech z let 1336 a 1345. Ve všech případech bažinatá Žmud' nezamrzla dostatečně a rytíři se museli vrátit nazpátek.

Srovnáme-li kruciáty, jichž se zúčastnil Přemysl Otakar II., s Janovými výpravami z aspektu dosaženého vojenského úspěchu, byla Přemyslova tažení, zejména to první, rozhodně úspěšnější a strategicky významnější. Je možné, že za touto skutečností stál fakt, že Přemysl bojoval s Prusy, kteří prakticky nebyli politicky organizovaní, zatímco Jan směřoval na území, kde již existoval konsolidovaný a vojensky silný litevský stát pod vládou velkoknížete Gedyminase a později jeho syna Kęstutise. Litevská tažení tak sice nepřinesla územní zisky ani českému králi, ani Řádu německých rytířů, ale určitý význam pro něj i pro

²²² KNAP, s. 42.

²²³ PARAVICINI, T. 1, s. 153.

²²⁴ SOUKUP, s. 918.

²²⁵ Autor tomuto jevu věnoval celou tabulku, kde uvádí zmínky o nepříznivém počasí, PARAVICINI, T. 2, s. 14–18.

české země měla. Jan utužil v důsledku své účasti na křížových výpravách své vztahy s Řádem německých rytířů a s papežskou kurií a dost možná ochránil své království před válkou, neboť državy panovníka, jenž právě bojoval ve znamení kříže, nesměly být nikým napadeny. Stejně tak utvrdil Přemysl Otakar II. svou přítomností na pruském tažení své spojení s řádem a rovněž s papežstvím,²²⁶ což platí i o křížové výpravě knížete Vladislava II., který svou účastí dával najevo sounáležitost s říší a svou oddanost králi Konrádovi III. Věrnost si však těmito podniky neprokazovali pouze panovníci, řád a papežství, ale také šlechtici, kteří své panovníky doprovázeli.

V epoše křížových výprav bylo povinností každého rytíře, panovníky nevyjímajíc, přijmout kříž a vytáhnout proti nevěřícím. Závazek účastnit se tažení do Svaté země vzal na sebe také zkušený válečník český král Jan Lucemburský,²²⁷ aby tak naplnil představu ideálního středověkého panovníka.²²⁸ Doba křížových výprav do Palestiny však již dávno minula a Jan se rozhodl splnit slib, který dal papeži Janu XXII., účastí na křížové výpravě směřující do Pobaltí. Jako schopný diplomat však sledoval také možnost utužit svá spojení, získat slávu a věhlas a v neposlední řadě realizovat své politické záměry ve Slezsku a v Polsku.

²²⁶ KNAP, s. 52.

²²⁷ GOLL, s. 59.

²²⁸ ANTONÍN, Robert, *Ideální panovník českého středověku*, Praha 2013, s. 317–333.

Seznam použitých pramenů a literatury

Prameny:

ADAM BRÉMSKÝ, *Činy biskupů hamburského kostela. Velká kronika evropského Severu*, Praha 2009.

BERNARD VON CLAIRVAUX, *Sämtliche Werke lateinisch/deutsch*, WINKLER, Gerhard (ed.), Innsbruck 1990, s. 274.

Bible. Písmo svaté Starého a Nového zákona. Český ekumenický překlad, Praha 1995.

ČERNÝ, Václav, *Staročeská milostná lyrika*, Praha 1999.

DIE CHRONIK WIGANDS VON MARBURK. Originalfragmente, HIRSCH, Theodor (ed.), in: *Scriptores rerum Prussicarum. Die Geschichtsquellen der Preussischen Vorzeit bis zum Untergange des Ordensherrschaft II.*, Leipzig 1863.

FROISSART, Jean, *Kronika stoleté války*, BEJBLÍK, Alois (ed.), Praha 1977.

HENRICI CHRONICON LIVONIAE, in: *Scriptores rerum Germanicarum. In usum scholarum ex monumentis Germaniae*, ANDRT, Wilhelm (ed.), Hannover 1874.

MACHAUT Guillaume de, *Le Confort d'ami*, in: *Œuvres de Guillaume de Machaut*, 3, HOEPPFHER, Ernest (ed.), Paris 1921, s. 103–109.

PETRI DE DUSBURG, *Chronicon terrae Prussiae*, in: *Scriptores rerum Prussicarum. Die Geschichtsquellen der Preussischen Vorzeit bis zum Untergange des Ordensherrschaft I.*, TÖPEN, Max (ed.), Leipzig 1861, s. 3–269.

PREUßISCHES URKUNDENBUCH, II (1309–1335), HEIN, Max – MASCHKE, Erich (eds.), Königsberg 1939.

PREUßISCHES URKUNDENBUCH, III (1335–1341), HEIN, Max (ed.), Königsberg 1944.

REGESTA DIPLOMATICA NEC NON EPISTOLARIA BOHEMIAE ET MORAVIAE, III, EMLER, Josef (ed.), Pragae 1890.

REGESTA DIPLOMATICA NEC NON EPISTOLARIA BOHEMIAE ET MORAVIAE, IV, EMLER, Josef (ed.), Pragae 1892.

VITA CAROLI. VLASTNÍ ŽIVOTOPIS, Praha 2015.

SCHÜTZ, Caspar, *Historia rerum Prussicarum. Wahrhaffte Und eigentliche Beschreibungen der Lande Preussen*, Leipzig 1599.

ZBRASLAVSKÁ KRONIKA, FIALA, Zdeněk – HEŘMANSKÝ, František – MERTÍK, Rudolf (eds.), Praha 1976.

Literatura:

ANTONÍN, Robert, *Ideální panovník českého středověku*, Praha 2013.

BELLWALD, Liliane, *Das Augenleiden Johanns des Blinden aus medizinischer und medizinhistorischer Sicht*, in: PAULY, Michel (ed.), *Johann der Blinde. Graf von Luxemburg, König von Böhmen 1296-1346*, Luxemburg 1997, s. 545–566.

BERANOVÁ, Magdalena, *Slované*, Praha 2015.

BERNON, Anne, *Kataři. Život a smrt jedné křesťanské církve*, Brno 2000.

BILMANIS, Alfreds, *The Church in Latvia*, New York 1945.

BOBKOVÁ, Lenka, *Jan Lucemburský. Otec slavného syna*, Praha 2018.

BOOCKMANN, Hartmut, *Der Deutsche Orden. Zwölf Kapitel aus seiner Geschichte*, München 1994.

BYRSKA, Irena, *Żywot i męka Pięciu Braci Męczenników pierwszej diecezji polskiej w Poznaniu*, in: *Nasza Przeszłość. Studia z dziejów Kościoła i kultury katolickiej w Polsce*, r. 30, 1969, s. 231–239.

CONRAD, Klaus, *Der dritte Litauerzug König Johanns von Böhmen und der Rücktritt des Hochmeister Ludolf König*, in: *Festschrift für Hermann Heimpel zum 70. Geburtstag*, Bd. 2, Göttingen 1972, s. 382–401.

DRŠKA, Václav – SUCHÁNEK, Drahomír, *Církevní dějiny. Antika a středověk*, Praha 2013.

DUBY, Georges, *Rok tisíc*, Praha 2007.

DUBY, Georges, *Věk katedrál. Umění a společnost 980–1420*, Praha 2002.

DUGGAN, Alfred, *Křižácké výpravy*, Praha 1973.

DVORNÍK, František, *Svatý Vojtěch*, Praha 1967.

EMMELMANN, Martin, *Die Beziehungen des deutschen Ordens zu König Johann von Böhmen und Karl IV.*, Disertační práce, Friedrichs-Universität, Halle-Wittenberg 1910.

FICKEN, Emil, *Johann von Böhmen. Eine Studie zum romantischen Rittertum des 14. Jahrhunderts*, Disertační práce, Göttingen 1932.

FUKALA, Radek, *Slezsko. Neznámá země Koruny české. Knížecí a stavovské Slezsko do roku 1740*, České Budějovice 2007.

GOLL, Jaroslav, *Čechy a Prusy ve středověku*, Praha 1897.

HLEDÍKOVÁ, Zdeňka, *Z domácnosti Friedricha z Pernštejna*, in: *Pocta Janu Janákovi*. Brno 2002.

HOLOHOVSKÁ, Kateřina, *Obraz Jana Lucemburského v díle Guillaume de Machaut*, Diplomová práce, Univerzita Karlova, Praha 2011.

HORMAS, Jakub, *Bernard z Clairvaux a jeho doba*, Bakalářská práce, Univerzita Karlova, Praha 2013.

HROCHOVÁ, Věra, *Křížové výpravy se světle soudobých kronik*, Praha 1982.

HROCHOVÁ, Věra – HROCH, Miroslav, *Křižáci ve Svaté zemi*, Praha 1996.

IWAŃCZAK, Wojciech, *Jan Lucemburský. Dějiny bouřlivého života a hrdinná smrt českého krále a lucemburského hraběte v jednadvaceti obrazech*, Praha 2018.

KADLEC, Jaroslav (ed.), *Bohemia sancta. Životopisy českých světců a přátel Božích*, Praha 1989.

KACHLÍK, Jiří, *Příchod a pokřesťanstění Maďarů, svatý Vojtěch a slovanská slova v maďarském jazyku*, in: Moravský historický sborník. Ročenka moravského národního kongresu, č. 2006–2010, Brno 2010, s. 250–277.

KNAP, Jiří, *Křížové výpravy Přemysla Otakara II. do Prus v kontextu dobového vnímání a moderní historiografie*, Diplomová práce, Masarykova univerzita, Brno 2007.

Le GOFF, Jaques, *Kultura středověké Evropy*, Praha 2005.

Le GOFF, Jaques, *Středověký člověk a jeho svět*, Praha 2003.

MAYER Eberhard, Hans, *Dějiny křížových výprav*, Praha 2013.

MELTZER, Franz, *Die Ostraumpolitik König Johans von Böhmen. Ein Beitrag zur Ostraumfrage im 14. Jahrhundert*, Jena 1940.

OBERSTE, Jörg, *„Křížová výprava“ proti albigenským. Kacířství a mocenská politika ve středověku*, Praha 2014.

PALACKÝ, František, *Dějiny národu českého v Čechách a na Moravě, II. 2. Od roku 1333 do 1403*, Praha 1876.

PARAVICINI, Werner, *Die Preussenreisen des Europäischen Adels, 2 Teile*, Sigmaringen 1989–1995.

PICKOVÁ, Dana, *Alexandr Něvský. Hledání reality, I. Neporazitelný vojevůdce*, in: Historický obzor, r. 21, 2010, č.7/8, s. 154–162.

RUDOLFOVÁ, Klára, *Králov básník a básníkův král. Český král Jan Lucemburský v literárním díle svého sekretáře Guillaume de Machaut*, Diplomová práce, Univerzita Karlova, Praha 2006.

SCHATZ, Klaus, *Všeobecné koncily. Ohniska církevních dějin*, Brno 2014.

- SCHAUBER, Vera, *Rok se svatými*, Praha 1997.
- SCZUR, Stanislaw, *Okoliczności zrzeczenia się Śląska przez Kazimierza Wielkiego w roku 1339*, in: *Studia Historyczne* r. 30, 1987, s. 519–536.
- SOUKUP, Pavel, *Křížové výpravy v českých dějinách*, in: TYERMAN, *Svaté války*, s. 913–925.
- SPĚVÁČEK, Jiří, *Jan Lucemburský a jeho doba 1296–1346*, Praha 1994.
- STRAUCH, Dieter, *Mittelalterliches nordisches Recht bis 1500. Eine Quellenkunde*, Berlin 2011.
- ŠUSTA, Josef, KROFTA, Kamil (ed.), *České Dějiny. Karel IV., otec a syn 1333–1346*, Praha 1946.
- ŠUSTA, Josef, KROFTA, Kamil (ed.), *České dějiny. Král cizinec*, Praha 1939.
- ŠVEC, Luboš – MACURA, Vladimír – ŠTOL, Pavel, *Dějiny pobaltských zemí*, Praha 1996.
- TRILLER Klara, Anneliese: *Christian, Bischof der Preußen*, in: *Neue Deutsche Biographie*, Bd. 3, Berlin 1957, s. 225–229.
- TRÖSTEROVÁ, Zdeňka, *Apoštol Ondřej a Rusko*, in: *Opera Slavica*, r. 4, č. 3, Hradec Králové 1994, s. 22–26.
- TŘEŠTÍK, Dušan – ŽEMLIČKA Josef, (eds.), *Svatý Vojtěch Čechové a Evropa*, Praha 1997.
- TURNBULL, Stephen, *Hrady Řádu německých rytířů. 2 Kamenné hrady v Lotyšsku a Estonsku 1185–1560*, Praha 2010.
- TYREMAN, Christopher, *Svaté války. Dějiny křížových výprav*, Praha 2012.
- URBAN, William, *The Baltic Crusade*, Chicago 1994.
- ZAHNAŠ, Petr, *Jak a kde zahynul svatý Vojtěch*, Opava 2007.
- ZAJAZCKOWSKI, Stanislaw, *Wilhelm de Machaut i jeho wiadomości do dziejów Polski i Litwy w 14. wieku*, in: *Kwartalnik historyczny, rocznik 43*, 1929, s. 217–228.
- ZIMÁK, Alexandr, *Hanza. Obrazy z dějin severského námořního obchodu*, Praha 2002.